

Національна Академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

В. О. Нерод

ІСТОРІЯ У ВИМІРАХ СТАТИСТИКИ

Огляд статистичних публікацій в Україні.
1919—1990

Київ 1998

Нерод Володимир Олександрович – к.і.н.,
старший науковий співробітник Інституту історії
України НАН України

Статистичні методи посідають дедалі більше місце в історичних дослідженнях. У даній праці розглядаються найважливіші статистичні публікації, які побачили світ в Україні в 1919–1990 рр., висвітлюється їх роль у відображенні кількісної сторони історичної дійсності.

Редколегія

С.В.Кульчицький (головний редактор),
О.І.Ганжа (відповідальний секретар), *О.І.Гуржій*,
В.М.Даниленко, *В.С.Коваль*, *М.В.Коваль*,
Н.А.Шип, *І.С.Хміль*.

Літературний редактор *В.І.Новицький*

Набір підготувала *І.М.Варганова*

Коректор *С.М.Пільчевська*

У разі передруку матеріалів узгодження з
редколегією обов'язкове.

ISBN 5-7702-0888-0 © Інститут історії України НАН України

Вступ

Особливість статистики як науки і методу пізнання дійсності полягає в тому, що вона вивчає кількісні відношення у тісному зв'язку з якісною стороною суспільного життя. Статистика є певною галуззю суспільних наук, що вивчає загальні питання вимірювання і аналізу масових кількісних відношень і взаємозв'язків.

Статистичні методи дослідження тісно поєднуються з методами історичної науки. Завдяки відображенню статистичних, зокрема, математичних методів стало можливим широке використання в історичній науці таких важливих понять, як "піднесення", "інтенсивність", "розширення", "спад", "поширення".¹

На сучасному етапі розвитку науки основним шляхом поглиблення досліджень, створення фундаментальних праць є вдосконалення методів дослідження і насамперед застосування математичних методів дослідження і електронно-обчислювальних машин (ЕОМ).² Питанням використання математично-статистичних методів присвячено ряд праць істориків.³

Статистичні матеріали, виділившись ще в середині ХІХ ст. в особливий вид джерел, почали посідати в Україні вагоме місце у працях економістів, соціологів та інших спеціалістів, які займалися конкретними дослідженнями. Значних успіхів, наприклад, досягла земська статистика у Чернігівській, Харківській, Полтавській, Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях.

У даній праці розповідається про найбільш важливі статистичні публікації, що з'явилися в

Україні протягом радянського періоду — з 1919 по 1990 р.

Серед праць про організацію і напрями роботи статистики УРСР слід назвати видання, присвячене I Всеукраїнському статистичному з'їздові (листопад 1925 р.), і статтю М.С.Маркіна.⁴ Вийшли цінні праці про застосування статистики в історичному дослідженні.⁵ Є також бібліографія статистичних публікацій.⁶

Початковий етап радянської статистики в Україні (1919 р. — кінець 20-х років)

Одним з перших завдань, що постало перед урядом України після перемоги радянської влади, було відновлення зруйнованих у ході бойових дій органів статистики. Вже у березні 1919 р. уряд республіки затвердив Положення про місцеві статистичні установи, а в травні 1920 р. — Положення про Всеукраїнське бюро Центрального статистичного управління.

На початку створення в Україні низових статистичних органів, в умовах іноземної інтервенції й громадянської війни, внаслідок відсутності постійного зв'язку з Всеукраїнським бюро ЦСУ не було єдиного керівництва цією справою. Статистики переважно збирали відомості про стан народного господарства України в дореволюційні роки. Лише після укладання угоди між урядами РСФРР і УСРР про проведення у 1920 р. перепису населення, установ народної освіти, сільськогосподарського перепису і короткого обліку промислових підприємств почався розвиток статистики на Україні.⁷ В телеграмі голови

Раднаркому В.І.Леніна, надісланий голові Раднаркому УСРР Х.Г.Раковському 28 липня 1920 р., йшлося про необхідність проведення з 28 серпня 1920 р. демографічного, професійного і сільськогосподарського переписів. У ній, зокрема, зазначалося: "Справа переписів не відомча справа, а справа Республіки, справа всіх радянських установ. Недостатня допомога, халатність, недбалість, від кого б вони не залежали, каратимуться зі всією суворістю революційного часу, як тяжкі злочини на посаді".⁸

У складних умовах воєнного часу до проведення перепису вдалося залучити багатьох досвідчених статистиків, які працювали раніше в земствах. Перепис був не суцільний — він не проводився в окремих волостях і повітах Кременчуцької, Полтавської і Київської губерній. У Волинській губернії він також не був проведений, а на Запоріжжі і в Подільській губернії здійснений за скороченою програмою. Все ж поряд з демографічними даними, що мали важливе значення для визначення чисельності і якісної характеристики населення, в ході перепису були одержані цінні відомості про соціально-економічні зміни на селі в перші роки радянської влади, а також дані за типами селянських господарств (з найманням робочої сили і суто землеробських, без найму), що давало змогу проаналізувати їх соціальну структуру. Значний інтерес становили й відомості про цензову,⁹ дрібну, кустарно-ремісничу промисловість на 28 серпня 1920 р. Результати перепису були опубліковані у виданні ЦСУ УСРР "Статистика України" та окремих губернських відомостях.¹⁰

Подальше організаційне зміцнення органів статистики в УСРР,¹¹ встановлення єдиних методологічних принципів і робота за централізованою програмою сприяли значному підвищенню рівня статистичних відомостей. Велике значення мало прийняття в 1921 р. декрету ВЦВК і РНК “Про єдиний план статистичних робіт”, згідно з яким в РСФРР передбачалася стандартизація статистичних показників для їх зіставлення по всіх галузях народного господарства. З другої половини 1921 р. статистичні органи України почали працювати у тісному співробітництві з ЦСУ РСФРР.

Статистичні видання, що виходили в світ з початку 20-х років, відтворюють тогочасне становище народного господарства республіки. Змістовним є, наприклад, звіт Української Ради народного господарства про стан промисловості в 1921 р.¹² З докладної передмови читач дізнається про принципи управління і планування промисловості України, її постачання та фінансування. За умов неймовірної розрухи економіки усі види палива набули надзвичайного, стратегічного значення. Тому в першому розділі “Паливо” наведено статистичні дані про видобуток (в тис. пудів) вугілля в Донбасі, кількість шахтарів і продуктивність їх праці у першому півріччі 1920 р. Водночас подані відомості (по губерніях) про заготівлю і вивезення дров — з липня 1920 по 1 січня 1921 р. Таблиці знайомлять з економічними зв'язками республіки з РСФРР, постачанням грозненської нафти в Україну і Крим, розробкою місцевими підприємствами України покладів торфу. У розділі “Метал” висвітлюється хід виконання програми

якнайшвидшого відновлення металургії, що перебувала у надзвичайно скрутному стані.

У третьому розділі звіту подані цифрові матеріали про хімічну, будівельну, текстильну, швейну, шкіряну, сільськогосподарську, а також ремісничу галузі промисловості у Харківській, Одеській, Київській, Полтавській, Волинській, Катеринославській, Подільській, Кременчуцькій, Миколаївській і Донецькій губерніях. Відомості по кожній галузі промисловості, в свою чергу, поділені на групи і деталізуються. Скажімо, текстильна промисловість характеризується показниками таких груп: шерстяних заводів, суконних і повстяних фабрик, ткацьких майстерень, панчішно-трикотажних фабрик, фарбувальень тощо.

Соціальне становище населення показане також у збірниках про народне господарство України в 1921 і 1922 рр.¹³ Ці видання характеризують процес відбудови промисловості, залізничного транспорту, сільського господарства. З 1921 р. селяни почали виплачувати замість продрозверстки продовольчий податок, одержали змогу орендувати землю. Однак надзвичайно високі ціни на промислові товари, як свідчать статистичні дані, значно стримували зростання продуктивності праці, поліпшення життєвого рівня трудящих. У збірнику про народне господарство України в 1921—1922 рр. міститься також чимало відомостей з соціальної статистики: про територію та населення республіки, працю, народну освіту, охорону здоров'я, про діяльність правоохоронних органів. І хоча не всі тематичні розділи містять докладні таблиці (наприклад, стан народної освіти порівняно з охороною здоров'я висвітлений значно ширше), все ж можна одержати уявлення про

різні сторони життя республіки у надзвичайно важливий період утвердження нового суспільного ладу.

Численні публікації, що видавалися губернськими статбюро в той час, значно доповнюють загальну картину.¹⁴

Важливі статистичні дані, особливо з продовольчого питання, враховуючи його виняткове значення у ті роки, містить статистичний збірник про народне господарство Одеської губернії: 36 таблиць детально знайомлять із заготівлею харчів, постачанням сільського населення, розподілом випеченого хліба, калорійністю раціону трудящих області. У книзі наведено також відомості про роботу транспорту і різносторонні зв'язки губернії з іншими регіонами.

У статистичних виданнях наступних років знаходимо значну кількість нових цифрових відомостей про економіку республіки. Привертає до себе увагу, зокрема, публікація), підготовлена працівниками наркомату фінансів УСРР.¹⁵ У ній аналізуються зміни, що сталися в республіці з впровадженням непу. Як видно, економіка УСРР невпинно зміцнювалася. Видобуток вугілля в Донбасі у 1923—1924 рр. досяг його половинного розміру в довоєнний час. Важливим досягненням стало забезпечення власним хлібом населення республіки, а також виділення 114,1 млн пудів зерна на експорт.¹⁶

Серед великої кількості статистичних щорічників, бюлетенів, окремих брошур провідне місце посідало у 20-х роках видання "Статистика України", яке виходило з 1922 р. у вигляді окремих томів та випусків. Його серії охоплювали статистику з найрізноманітніших галузей: сільського господарства; промисловості; праці, транспорту і зв'язку; обміну, розподілу і спо-

живання; торгівлі; кооперації; фінансів; освіти; охорони здоров'я; міської, військової, адміністративної статистики; демографії; метеорології.

Із удосконаленням діяльності державної статистики УСРР значне місце почали посідати статистичні обстеження сільського господарства, зокрема, весняні й осінні вибіркові опитування (переписи), які практикувалися аж до початку суцільної колективізації села. Ідея 10-процентного весняного опитування належала українським статистикам, які вперше здійснили його у 1921 р.¹⁷ Наступного року таке опитування було повторене, і згодом дана форма статистичної роботи поширилася по всій країні.¹⁸ Весняні опитування давали основні відомості про загальні розміри площ посіву, кількість худоби, структуру рільництва, тваринництва, про основні соціальні зміни на селі. Опитування здійснювалося на основі ретельно розробленої спеціальної програми. Надалі програма весняних опитувань включала такі питання: землекористування, оренда землі, наймання робочої сили; оподаткування, сільськогосподарська промисловість. З 1924 р. аналогічні обстеження проводилися в колгоспах і радгоспах.

Статистика врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності худоби визначалася з допомогою добровільних кореспондентів, яких у 1925 р. у республіці налічувалося 8000, і на основі експертних комісій при окружних статбюро. Істотною перешкодою для обліку врожаю шляхом контрольних обмолотів у селянських господарствах була невідповідність метричної системи. Замість пуда селяни здебільшого користувалися "мірками", "четвериками" При обліку врожаю у снопах оперували

“копами”, “суслонами”, “овинами”. Наявність у статистичних публікаціях старих одиниць виміру вимагає ретельного зіставлення порівняльних даних і переведення їх на єдину метричну систему. Отже, слід застосовувати методикау історичної метрології.

Публікації з сільськогосподарської статистики дають, зокрема, уявлення про підсумки весняного вибіркового (шостого) обстеження сільського господарства республіки в 1927 р.¹⁹ В ході цього перепису було обстежено 526 тис. селянських господарств, тобто 10,3% від загальної кількості. В окремих округах (Прилуцькому, Сумському, Харківському, Луганському і Криворізькому) обстеження охопили 15% господарств, а в Запорізькому і Маріупольському — навіть 20%. З податкових списків 1926 р. господарства відбиралися через певні інтервали, що мало забезпечити репрезентативність результатів. Таблиці містили відомості про: а) підсумки підрахунків абсолютних розмірів основних елементів селянського господарства; б) підсумки простих підрахунків по округах; в) підсумки групових підрахунків по округах; г) середні і відносні величини. Цифрові дані характеризували господарство селянина з різних конкретних питань. Детально показано склад населення, наймання робочої сили, а також землекористування, розвиток окремих галузей сільського господарства (тваринництва, птахівництва, бджільництва), стан польових, присадибних і городніх посівів, посівів технічних культур. Подано також групування господарств: за забезпеченістю робочою худобою і коровами; розподілення господарств за основними джерелами засобів існування родини.

Одночасно органи ЦСУ УСРР проводили (з 1921

по 1929 р.) у типових для певних природно-господарських зон селищах (“гніздах”) динамічні переписи 3,5–5% селянських господарств. В Україні 29 таких “гнізд” охоплювали 23 округи колишніх Катеринославської, Київської, Одеської, Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній — загалом 65 тис. селянських господарств. Програма динамічного перепису включала: обстеження кількості робочої сили, посівні площі, поголів’я худоби, оренду землі, наявність сільськогосподарського інвентаря, боргові зобов’язання тощо. Подібні статистичні переписи²⁰ дають змогу історикові простежити процеси “осереднячення” селянських господарств у 20-х роках, зростання їх продуктивності. Основний недолік багатьох статистичних публікацій цього періоду — значне розходження аналогічних показників у різних таблицях. Недостатньо надійні також відомості про складові елементи сільськогосподарського виробництва. І все ж копітка аналітична робота може принести бажані результати.

Селяни не були зацікавлені продавати хліб за низькими цінами. У зв’язку з цим застосовувалися репресії, примусові адміністративні заходи (податко-обкладення селян у 1928 р. почало здійснюватися не за встановленими нормами, а у так званому індивідуальному порядку). Усе це негативно позначилося на прирості посівних площ та зростанні поголів’я худоби. Критично належить ставитися і до відомостей про колективізацію селянських господарств. Адже під гаслом боротьби з куркулями в Україні, як і в інших регіонах СРСР, наприкінці 20-х років було репресовано багато середняків, що, зрозуміло, не знайшло відображення у статистиці.

Органи ЦСУ УСРР з 1922 р. проводили також систематичні обстеження бюджетів селянських господарств. У 1924—1925 рр. було обстежено 10 тис. господарств. До програми цих експедиційних обстежень входили: склад родини, вид роботи і розмір заробітку кожного її члена, наймана робоча сила, будівлі, землеволодіння, землекористування, посіви сільськогосподарських культур, домашня худоба і птиця, баланси речей, промислових і сільськогосподарських продуктів, облік роботи у різних галузях господарства. Програма поточних бюджетних обстежень включала: грошові прибутки і видатки, товарооблік тощо. Статистичні публікації бюджетних обстежень²¹ дають цінні відомості для якісної характеристики селянських господарств. Наприклад, під час обстеження 1922—1923 рр. бюджетів селян Сумського округу Харківської губернії були встановлені річні норми споживання продуктів з розрахунку на одного "їдця": 10 пудів жита, 5—6 пудів пшениці, близько 2 пудів ячменю, 1 пуд гречки, 1 пуд проса і близько 15 пудів картоплі. Відповідно до цих норм планувалася і структура посівних площ. Річні витрати селян на придбання продуктів промислового виробництва ще були вкрай низькими, коливаючись (у Харківській губернії) в межах окремих посівних груп господарств між 3,1 і 6,9 золотих карбованців на душу.²²

Матеріали динамічних переписів і бюджетних обстежень оброблялися за спрощеною схемою соціально-економічних групувань селянських господарств, що передбачала поділ їх на пролетарів (наймитів), напівпролетарів (бідняків), дрібних товаровиробників (середняків) і дрібних капіталістів (куркулів).²³

Це, звичайно, не відображало реалій життя. Треба мати на увазі, що життєвий рівень населення був у цілому дуже низький. У 1927—1928 рр. прибуток у розмірі понад 700 крб. (у цінах тих років) мали в країні лише 2,5% селянських господарств.²⁴

Значний інтерес становлять також дані про кооперування селянських господарств по всіх видах кооперації, які включалися з 1925 р. у матеріали 10-процентних вибіркових обстежень.

Публікації обстежень селянських бюджетів у 20-х роках доповнювалися статистикою про харчування сільського населення України.²⁵ Перші такі дані були одержані в республіці ще наприкінці 1920 р., завдяки чому стало можливим приступити до визначення купівельної спроможності сільського населення і до розробки прожиткового мінімуму (в частині харчування) у містах.

Одне з обстежень, проведене восени 1927 р., охопило 5091 господарство (або 10% загальної кількості). У публікаціях ЦСУ УСРР були наведені дані про основні продукти харчування селян, денні норми споживання ними хліба, м'яса, сала, риби, крупів, картоплі, молока, яєць. Вміщено також таблиці середньої калорійності денного раціону в розрахунку на одного їдця (за роками).

Щорічні обстеження бюджетів робітників, службовців та їх сімей²⁶ містять також значний пізнавальний матеріал. Особливо це стосується змістовних таблиць, складених по групах: баланси прибутків і витрат на господарства робітників і службовців, придбання і надходження прибутків харчування; витрати на спиртні напої і цигарки; витрати на одяг, господарські речі; витрати на

приміщення; інші витрати. Багато змістовних матеріалів бюджетних обстежень містяться також у публікаціях губернських статбюро,²⁷ які дають можливість простежити процеси зміни життєвого рівня трудівників міста і села.

У комплексі статистичних публікацій важливе значення мали матеріали загальносоюзного міського перепису 1923 р., який враховував відомості поточної промисловості статистики. Це дозволило вперше охарактеризувати велику, середню і дрібну промисловість міст України. Дрібна промисловість у сільській місцевості і кустарно-ремісничі промисли вивчалися за даними анкетних обстежень, що проводилися волосними статистиками й добровільними кореспондентами протягом 1922—1923 рр.²⁸ Із цифрових відомостей випуску “Статистики України”, присвяченого промисловості у містах України, за даними всесоюзного міського перепису 15 березня 1923 р., вимальовується така градація промислових підприємств: державні (1920р. — 2197, 1923р. — 2274), кооперативні (1920р. — 647, 1923р. — 1100), приватні (1920 р. — 10891, 1923 р. — 11979). Із загальної кількості приватних підприємств виділялися індивідуальні, без найманих робітників (1920 р. — 3904, 1923 р. — 10813).²⁹ Це характерна риса періоду непу.

Великий інтерес становлять публікації поточної промислової статистики ЦСУ УСРР,³⁰ яка вперше була запроваджена з жовтня 1921 р. Визначальну роль у розвитку промислової статистики відіграло прийняття в цьому ж році декрету ВЦВК і РНК РСФРР “Про єдиний план статистичних робіт”, який передбачав стандартизацію статистичних показників для їх зіставлення у всіх галузях народного

господарства. Звітуючись періодично (щомісячно до 1923 р., а з 1923 р. — кожні півроку) перед органами ЦСУ, працівники промислових підприємств заповнювали спеціальні бланки "А" і "Б". Бланк "А" включав загальні відомості про підприємство, його персонал, споживання палива і електроенергії, силові установки. Бланк "Б" враховував специфічні умови виробничої діяльності підприємств: рух сировини, напівфабрикатів і допоміжних матеріалів, виготовлення виробів, роботу головних машин і механізмів, зміни в устаткуванні тощо. Перелік питань у бланках неодноразово змінювався. Крім того, у статистичній практиці використовувалися спеціалізовані бланки для характеристики кам'яновугільної, рудної, металообробної, цукрової, шкіряної, текстильної та деяких інших галузей промисловості.

Помітне місце у 10—30-х роках посідали публікації з статистики праці, які з 1921 р. готувалися статистичними відділами кількох установ: ЦСУ УСРР, наркомату праці УСРР і Всеукраїнської республіканської ради професійних спілок (ВУРПС). Між цими установами існував більш-менш чіткий розподіл обліку даних з цього питання.

Відділ статистики праці ЦСУ УСРР вивчав: а) кількість, склад і рух персоналу фабричної і гірничо-заводської промисловості, його заробітну плату; б) статистику страйків на промислових підприємствах; в) нещасні випадки і виробничий травматизм у промисловості; г) матеріальне становище службовців державних установ і закладів торгівлі; д) динаміку дорожнечі життя; е) бюджети трудящих.³¹ ВУРПС вела профспілкову статистику — облік чисельності й складу членів профспілок, діяльності останніх, а

також визначення тарифікації робітників і службовців, обстеження робітничих річних бюджетів (в обмеженому колі підприємств, в порядку щоденних поточних записів до 1929 р., коли ця ділянка статистики перейшла до ЦСУ УСРР). У наркоматі праці спільно з Головоцстрахом проводився облік безробітних, охорони праці, травматизму і соціального страхування. Крім того, у наркоматі охорони здоров'я обліковувалася захворюваність робітників, вивчався їх фізичний стан.

Поточна промислова статистика велася також статорганами ВРНГ УСРР. У їх публікаціях особливу цінність становлять комбінаційні таблиці, в яких застосоване групування за територіальною ознакою і за соціальними факторами (у збірниках — “за формами експлуатації”). При цьому виділялися такі основні групи в промисловості: державна, кооперативна, приватна (орендовані і власні підприємства), концесійна. Згадані статистичні матеріали красномовно свідчать про зростання націоналізації промисловості, зміни у соціальних секторах, про результати нової економічної політики в галузі промисловості (здачу підприємствворенду, організацію трестів тощо).

З 1926 р. замість бланка “А” були запроваджені щомісячні обстеження за картками термінової звітності промислових підприємств, а також щорічні обстеження цензової фабрично-заводської промисловості за бланками “Б”.³² Об'єктами обстежень були підприємства з кількістю робітників не менш як 16 при наявності механічного двигуна або 30 чол. в разі його відсутності.

Для прикладу візьмемо статистичну публікацію

про цензову промисловість України за 1927/1928 р. (за матеріалами бланка "Б"), коли було обстежено 3022 заклади державної, кооперативної і приватної промисловості.³³ У публікації виділено розділи: 1) основні показники стану та функціонування цензової промисловості України; 2) характеристика промисловості економічних районів; 3) силове господарство цензової промисловості; 4) основний капітал і будівництво; 5) загальна продукція та її характеристика; 6) основні показники роботи заводів цензової промисловості з 1918 р. При характеристиці цензової промисловості детально проаналізовано: кількість заводів та їх повну вартість, чисельність персоналу, потужність двигунів усіх типів, обсяг виробленої електроенергії тощо. Таким чином, дана публікація дає певне уявлення про процеси індустріалізації, розвиток провідних галузей промисловості. Щорічні статистичні обстеження були спрямовані на виявлення основних тенденцій розвитку промисловості України, одержання ґрунтовних матеріалів для складання відповідних планів.

Певні відомості про стан промисловості Української СРР можна одержати також з деяких відомчих союзних статистичних публікацій. Так, Вища Рада Народного Господарства країни з 1922/1923 по 1927/1928 рр. друкувала матеріали кон'юнктурних розробок про стан промисловості у виданні "Промисловість СРСР в році" Із публікацій універсального характеру, що видавалися в Україні, слід виділити статистичний збірник про динаміку її народного господарства.³⁴ В ньому вміщено багато порівняльних (за роками) відомостей

про розвиток сільського господарства, промисловості, торгівлі республіки у відбудовний період.

Дані щодо професійного стану персоналу фабрично-заводської промисловості можна частково одержати з матеріалів всесоюзного обліку, проведеного 1 липня 1925 р. Він охопив усі промислові ценові заклади із персоналом понад 50 чол., що становило 90% їх робочої сили.³⁵ За тією ж програмою проводилося обстеження (станом на 1 листопада 1927 р.) чисельності окремих категорій промислово-виробничого персоналу з розподілом за статтю і віком на групи.³⁶ Ще більшу кількість даних було одержано в ході всесоюзного профспілкового перепису в квітні—травні 1929 р.: про заняття робітників до приходу в промисловість, стаж їх роботи, соціальне походження, кваліфікацію, рівень письменності, партійність, культурно-освітній рівень тощо.

Помітною подією в діяльності республіканської статистики було прийняття в 1924 р. у зв'язку з утворенням СРСР нового "Положення про державну статистику УСРР", згідно з яким на території республіки статистичні дослідження почали здійснювати переважно ЦСУ УСРР та його місцеві органи. ЦСУ одержало права наркомату і безпосередньо підпорядковувалося ВУЦВКу та його місцевим органам. Загальносоюзні статистичні роботи в Україні проводило республіканське ЦСУ, яке підпорядковувалося з цих питань ЦСУ СРСР і працювало за його програмою.³⁷

Працівники органів державної статистики України прагнули всіляко вдосконалювати свою діяльність, упорядкувати збирання статистичних даних. Однак

на практиці відомча статистика ще тривалий час мала значне поширення.

Органи державної статистики протягом наступних років неодноразово реорганізовувалися. У 1926 р. мережа низових добровільних кореспондентських пунктів була замінена місцевими статистичними органами, до яких ставилися зрослі вимоги у зв'язку з початком соціалістичної індустріалізації і необхідністю складання першого п'ятирічного плану.

З другої половини 20-х років у промисловості відбувається перехід до планово-адміністративного регулювання. Підприємство перетворювалося на основну ланку управління. Про цей процес свідчить бюлетень, виданий статистичним відділом Вищої Ради Народного Господарства УСРР.³⁸ У ньому наведені дані про випуск продукції трестованої державної промисловості України по 19 республіканських і 23 місцевих трестах, кількісний склад робітників цих підприємств, торговельні операції. Значний інтерес становить також статистичний звіт за 1928/1929 рр. планово-економічного управління ВРНГ УСРР,³⁹ в якому містяться докладні відомості про виробничу діяльність синдикатів у республіці, досягнення і труднощі індустріалізації, технічної реконструкції найважливіших галузей народного господарства. У звіті є розділи про раціоналізацію промисловості України, спеціалізацію, стандартизацію, удосконалення технології, механізацію ручної праці, охорону праці і техніку безпеки.

У 1926—1930 рр. в Україні було одержано важливі статистичні відомості: у промисловості щороку проводилися обстеження ценових підприємств за програмою бланка "Б", переписи дрібних промислових

підприємств. З 1 жовтня 1926 р. у річних звітах була різко скорочена чисельність первинних форм: замість 47 форм звітності для промисловості союзного значення і 79 форм для трестів було рекомендовано лише 29,⁴⁰ що позитивно позначилося на якості статистичної звітності.

Шляхом проведення статистичних обстежень вивчалася диференціація селянських господарств. Так, у 1927 р. динамічний перепис дав змістовний матеріал про соціальний склад населення села. У 1928—1929 рр. проводяться переписи радгоспів і колгоспів. Як свідчать статистичні дані, у динаміці колективних господарств України можна виділити такі періоди: 1921—1924 рр. — період повільного розвитку господарств, пошуку організаційних форм; 1925 р. — після недороду 1924 р. — зростання загальної кількості колективних господарств, яка досягає 1170 або 30% від їхньої кількості у 1924 р. Перереєстрація 1925—1926 рр. призвела до ліквідації чималої частини колгоспів, кількість господарств у 1925—1927 рр. лишається незмінною, а в 1928 р. їх мережа швидко зростає — до 9735. Причому найбільшій питомої ваги серед колективних господарств (75%) досягають товариства спільного обробітку землі⁴¹ — форма господарювання, яка викликала найбільший інтерес селянства. Попередні підсумки перепису 1928 р. вперше дали матеріали про розміри й склад основних засобів виробництва колективних господарств.

Підсумки перепису колгоспів наступного, 1929 р. свідчать про форсування колективізації в формі артілі адміністративними методами. Кількість колективних господарств зростає до 14190. Їх

найбільший процент припадав на степові райони України (особливо Одеський, Миколаївський, Херсонський округи).⁴² У колгоспи вступали переважно бідняцькі верстви села і частина середняків. В цілому по Україні порівняно з 1928 р. розмір колгоспу за числом членів зріс на 50%, а комун — навіть на 84%; кількість землевпорядкованих колгоспів зросла з 33 до 50,8%, а посівна площа (на 1 колгосп) — з 32,3 до 66,6 га. Число голів усіх видів худоби на один колгосп також помітно зросло. Знизився процент посівних площ індивідуального користування, зросла середня вартість засобів виробництва (з 3,3 тис. крб. до 4,4 тис. крб. на колектив разом з будівлями).⁴³ Частка колективного посіву в 1929 р. досягла 4,14% (968 тис. га) усієї посівної площі в Україні (без радгоспів), тоді як попереднього року вона становила лише 1,23% (314,5 тис. га).⁴⁴

Поряд з позитивними рисами статистичним публікаціям 20-х років притаманні й істотні недоліки. По-перше, необхідні відомості часто одержували з великим запізненням. По-друге, спостерігалася значна розбіжність у матеріалах, зібраних на заводах і фабриках статистичними органами ВРНГ, ЦСУ, наркомфіну, ВУРПС (дані збиралися за різними програмами, публікувалися без посилянь на джерела тощо). Мали місце й окремі неузгодження. Так, до першої п'ятирічки статистика об'єднувала лише цензові підприємства великої промисловості дореволюційного складу. В роки ж першої п'ятирічки сюди включали і нові галузі — рибної, лісової промисловості з підприємствами набагато меншими. Ускладнювали використання статистичних даних

зміни групування показників. Так, до 1925 р. робітники обліковувалися разом з учнями і молодшим науковим персоналом; з 1926 р. разом враховували робітників та учнів, з 1932 р. — лише робітників.⁴⁵

Велика кількість змістовних статистичних матеріалів, що відображають найважливіші галузі суспільного життя республіки, міститься у виданні ЦСУ УСРР “Статистический бюллетень Всеукраинского центрального статистического бюро” (виходив з вересня 1921 до 1925 р., спочатку російською, а з жовтня 1924 р. — українською мовою), періодичних органах ЦСУ “Статистическая хроника” (1925—1930 рр.) і “Вісник статистики України” (1928—1930 рр.), а також у газеті “Радянський статистик” (виходила з листопада 1924 по 1930 р. і надсилалася безкоштовно усім добровільним кореспондентам ЦСУ УСРР).

Безсумнівний практичний інтерес має ознайомлення з балансами народного господарства. Вивчення системи показників балансів дозволяє історика охарактеризувати співвідношення і зв'язки між його складовими частинами, виявити можливі диспропорції, краще зорієнтуватися у виборі оптимальних шляхів дальшого розвитку всього суспільного виробництва. У 20-х роках органи ЦСУ УСРР зробили спробу визначити роль України у народному господарстві країни, різносторонньо представити народне господарство УСРР, включаючи економічні зв'язки з іншими союзними республіками України. Були складені й опубліковані баланси народного господарства України за 1923/1924, 1924/1925, 1925/1926 рр. Склалися й хлібо-фуражні баланси (у тисячах пудів).⁴⁶ Проте вони мали істотні хиби внаслідок методологічних помилок, слабкої харак-

теристики соціальної структури господарства. Відзначивши “неприспосованість значної частини статистичних робіт до основних ідей, покладених в основу балансу народного господарства”, колегія ЦСУ УСРР накреслила план перебудови аналітичної роботи Комісії по балансу народного господарства республіки. Зокрема, наголошувалося на необхідності зосередити в 1928—1929 рр. увагу на поглибленому вивченні процесу технічної і соціальної реконструкції народного господарства України та умов рівноваги останнього в системі народного господарства СРСР,⁴⁷ а також у зв'язку з розгортанням перспективного планування.

Як позитивний фактор слід відзначити наявність у публікаціях 20-х років комбінаційних таблиць, в яких широко застосовано групування за територіальною ознакою, галузями виробництва, соціальними секторами. Це дає змогу дослідникові глибоко проаналізувати розвиток різних галузей народного господарства республіки.

Окрему групу становлять матеріали фінансової статистики, зокрема про прибуткове оподаткування населення України,⁴⁸ запроваджене в 1922—1923 рр. Це єдине джерело відомостей про розмір прибутків нехліборобського населення республіки (крім осіб найманої праці). У 1926—1927 рр. була запроваджена система прогресивного оподаткування за сукупністю прибутків різноманітних груп населення: робітників, службовців, осіб вільних професій, хазяїв з найманими робітниками, хазяїв-одинаків, членів артілей і промислових товариств, власників і орендарів будинків та ін. Таблиці містять відомості про розподіл платників податків за родом занять і

розмірами прибутків, їх сімейний і матеріальний стан, про прибутки осіб з різними заняттями тощо. Усе це доповнює картину матеріального становища різних верств суспільства того історичного періоду.

Крім ЦСУ УСРР, фінансову статистику (бюджети) публікували окремі міськради. В цих виданнях міститься чимало цікавих відомостей. Зокрема, аналізуючи бюджет м. Києва на 1929/30 рік, ми переконаємося у зростанні міського господарства. Порівняно з 1928—1929 рр. він зріс на 10293126 крб. (27,3%) і досяг 49310490 крб. Питома вага господарських видатків становила 64,1%, соціально-культурних—24,4, адміністративних—3, інших—8,5%.⁴⁹

Звичайно, аналізуючи ці цифри, слід мати на увазі, що у той час в СРСР була значна інфляція. Якщо обсяг промислової продукції збільшився протягом першої п'ятирічки у 2 рази, а сільськогосподарське виробництво не зросло, то кількість грошей в обігу зросла в 5 разів. Планувалося протягом п'ятирічки випустити в обіг 1,25 млрд. крб. Насправді ж з 1928 по 1932 р. маса грошей зросла приблизно на 4 млрд. крб.⁵⁰

Великого розвитку набули в республіці різні кооперації. Випуски "Статистики України" містять дані обстежень за такою класифікацією: 1) споживча кооперація (робітничо-міські кооперативи, сільські й транспортні споживчі товариства); 2) електрична кооперація (сільські та міські кооперативи); 3) житлова кооперація (житлово-будівельні й житлово-орендні товариства); 4) сільськогосподарська кооперація (комуни, артілі, товариства спільного обробітку землі); 5) кустарно-промислова кооперація; 6) інвалідна кооперація.

Як впливає з статистичних даних, кооперація мала на той час стійку тенденцію до зростання: на 1 жовтня 1926 р. в республіці вже діяли 30014 кооперативів першого ступеня (товариств та артілей), 204 кооперативні спілки і 17 центральних кооперативних організацій.⁵¹ За питомою вагою переважала споживча кооперація (особливо сільська), житлова і сільськогосподарська. Так, кооперативне цукрове товариство “Укрсельцукор” орендувало в 1928 р. 12 цукроварень з 28620 десятинами землі. Загальний прибуток цього кооперативного товариства становив у 1926 р. понад 2756 тис. крб.⁵² Значного поширення набула діяльність кооперації щодо меліорації земель. На 1 жовтня 1927 р. в Україні існували 1022 такі кооперативи. На меліоративні роботи було витрачено близько 2 млн крб. з яких половина — кошти населення.⁵³

В узагальнюючих тематичних статистичних публікаціях основна увага приділяється економічній статистиці, але розробляється і соціальна. Зокрема, багато пізнавального матеріалу знаходимо у випусках “Статистики України” присвячених стану народної освіти. Так, у ході четвертого обстеження установ соціального виховання (обстежено 14973 школи, 121 дитячий садок, 21 дитячий будинок, 732 будинки-інтернати всіх типів) були одержані на 1 січня 1925 р. змістовні дані про єдині трудові школи в губерніях і округах, соціальне походження учнів, кількісний і якісний склад вчителів тощо.⁵⁴ Під час шкільного перепису 1927 р. (одночасно з переписом проводилося поточне обстеження установ політосвіти, соціально-правової охорони дитинства, а також окремих установ профосвіти) були одержані

додаткові дані. Зокрема, було встановлено, що протягом 4 років (1924—1928 рр.) після видання декрету уряду УСРР про загальне навчання кількість учнів збільшувалася в середньому на 201770 за рік, тобто в 3,1 рази швидше, ніж в 1911—1915 рр. — в період найінтенсивнішої земської роботи в справі загального навчання (збільшення за рік на 64400 учнів).⁵⁵ У статистичних таблицях містяться детальні відомості про установи політосвіти: школи ліквідації неписьменності, школи для малописьменних, вечірні робітничі школи II ступеню, курси підготовки до втузів і робітничих університетів, радпартшколи I і II ступеню (а також з вечірньою формою навчання), клуби, хати-читальні, бібліотеки.⁵⁶

Різнобічні узагальнюючі статистичні відомості по республіці можна почерпнути з статистичних щорічників та довідників “Україна”.⁵⁷ В них найголовніші показники економічного та культурного рівня 41 округи Української СРР та Молдавської АСРР, включаючи відомості про національний і соціальний склад населення, розподіл за галузями праці. Важливі дані містяться у таблицях про стан сільського господарства республіки, в тому числі про продукцію його основних галузей (в млн крб.), пересічний кількарічний врожай (за даними осінніх вибіркових переписів) та ін. У розділах, присвячених промисловості, наводяться порівняльні дані по СРСР і УСРР щодо виплавки чавуну, сталі, видобутку вугілля та ін. Всебічно характеризуються також народна освіта, охорона здоров’я, комунальне господарство, транспорт, кооперація, торгівля. У розділах про фінанси подані загальнодержавні прибутки та

видатки місцевого бюджету, дані про кредити, ощадну справу та ін.

Хоча в цілому статистичні щорічники "Україна" схожі за принципом подання матеріалів, все ж кожному з них притаманні певні особливості. Так, у статистичному щорічнику за 1928 р. на відміну від щорічника 1926 р., в якому переважно вміщені дані пб' округах, більше уваги приділено економічним регіонам (Полісся, Правобережжя, Лівобережжя, Дніпрянський промисловий і Гірничий райони). У цьому щорічнику подано динаміку основних порівняльних даних на 1927/28 р., розвитку усіх галузей народного господарства УСРР та СРСР. Одночасно наведено основні показники кон'юнктури економіки республіки (виробництво, розподіл, обмін) за 1925/26, 1926/27 і перше півріччя 1927/28 рр.

У розділі політичної статистики вказана кількість адміністративних районів, а також сільських і селищних Рад, зокрема, за національною приналежністю, а міських Рад — за типами. Подано склад усіх виборців і членів Рад на виборах 1926—1927 рр. за статтю і соціальним станом; наведено порівняльні дані про склад органів влади, і кількість у них членів профспілок. Особливий інтерес становлять таблиці, в яких відображено динаміку складу членів і кандидатів у члени КП(б)У в 1922—1928 рр., відомості про їх соціальне походження та становище на 1 січня 1928 р.⁵⁸

Змістовні дані подано у щорічнику про населення України за переписом 17 грудня 1926 р.: порівняльні підсумки переписів 9 лютого 1897 р. та 17 грудня 1926 р.; розподіл значних населених пунктів за кількістю мешканців; віковий і національний склад, письменність населення за віком; склад населення

за соціальним станом та галузями праці. Змістовно характеризується рух населення республіки у 1889—1914 і 1924—1927 рр.: народжуваність, смертність і приріст населення, шлюби і розлучення. У публікації наведено також відомості про призовників 1926 р. (соціальний стан, освіта, партійність, національність, місце проживання, фізичні дані юнаків).

Детальні цифрові відомості, вміщені у таблицях, стосуються складу земельних угідь і землекористування, стану рільництва і тваринництва, сільськогосподарського реманенту в колгоспах і радгоспах. Оскільки на той час значного поширення набули орендні відносини, у щорічнику знаходимо відомості (в процентах) про кількість господарств орендарів, умови селянської оренди землі за гроші, відробітки, частку врожаю, натуральну плату.⁵⁹ Окремі розділи щорічника охоплюють низку питань про динаміку селянських господарств, селянські бюджети у 1924/25 р.

У розділі “Промисловість” знаходимо найголовніші показники роботи кам'яновугільної, металургійної, цукрово-рафінадної промисловості з аналізом продукції найбільших цензових підприємств. Вміщено дані про кількість діючих закладів і робітників станом на 1 жовтня 1924—1927 рр., про вартість основного майна, енергетичне господарство та ін. Водночас статистика характеризує дрібну та кустарно-ремісницьку промисловість (з цією метою виділено 26 найголовніших виробництв), дає географічне розміщення цих галузей.⁶⁰

Змістовний розділ “Праця” подає дані як про найманих працівників — членів профспілок у певних галузях діяльності, так і про безробітних (кількість

зареєстрованих на біржі осіб, їх професійний склад, розмір грошової допомоги). У розділі є відомості про заробітки робітників і службовців у різних галузях господарства, видатки на соціальне страхування. Значний інтерес становлять індекси “вартості прожитку”, а також бюджети робітників і службовців. Частина відомостей стосується безпосередньо діяльності профспілкових організацій.⁶¹ Таблиці цього підрозділу взято з праць статвідділу ВУРПС, надрукованих у різних виданнях, зокрема в “Статистическом бюллетене статотделов ВУСПС и НКТ Украины”

Широко висвітлений у щорічнику стан народної освіти і охорони праці. Поряд із “звичайними” даними про розвиток шкільної мережі, професійної, політичної освіти, мережі лікувальних установ та ін. знаходимо статистику захворювань населення на 24 інфекційні хвороби (черевний і висипний тиф, малярію, віспу, кір, грип, трахома та ін.). В наступні роки подібні відомості майже не друкувалися.⁶² Привертає увагу розділ судової статистики, який дає можливість ознайомитися із рухом судових справ у різних установах (найвищому суді, окружних і народних судах). Не менш цікаві відомості стосуються розвитку комунального господарства, транспорту і зв'язку, торгівлі, кооперації. В щорічнику вміщено економічні показники розвитку капіталістичних країн і СРСР (в тому числі УСРР), що також є переконливим свідченням великої пізнавальної цінності статистичних щорічників “Україна” як джерел інформації.

Таким чином, щорічники “Україна” дають найрізноманітнішу статистичну інформацію про

життя республіки. Вони містять важливі узагальнення з різних тематичних рубрик.

Серед публікацій, що висвітлювали якісні зміни у розвитку робітничого класу республіки, слід виділити періодичне видання “Статистична хроніка відділу праці ЦСУ” (виходило щомісяця), збірник “Праця та профрух на Київщині” (К., 1928), випуски “Статистики України” про диференціацію заробітної плати робітників і службовців на промислових підприємствах України.

Значний фактичний матеріал надають у розпорядження історика видання з адміністративної статистики, присвячені районуванню республіки,⁶³ а також випуски “Статистики України”, видані напередодні виборів у Ради Української СРР у 1926—1927 і 1928—1929 рр.⁶⁴ Вміщені в останніх таблиці інформують про якісний склад членів сільських і міських Рад, їх голів, членів ревізійних комісій, делегатів районних і окружних з’їздів. У випуску № 114 “Статистики України” подано поіменний склад делегатів X Всеукраїнського з’їзду Рад. Одночасно наведено дані про активність різних соціальних категорій виборців, про участь жінок у діяльності Рад. Зауважимо, що чимала кількість мешканців міст і сіл (особи, які використовували найману працю або жили з нетрудових доходів, служителі культу, колишні царські чиновники, офіцери білих армій, поліцаї, жандарми та ін.) були позбавлені у 20-х роках виборчих прав. У сільських Радах УСРР, як свідчить статистика, кількість таких осіб становила 558059 чол.; у 71 міській Раді виборчих прав було позбавлено 9% громадян.⁶⁵ У випуску № 172 “Статистики України” наведено

розподіл сільських і селищних Рад за національною ознакою: болгарські, єврейські, чеські, білоруські, грецькі, шведські, німецькі, російські, польські, албанські, молдавські.⁶⁶

20-і роки по праву можна віднести до найбільш плідного періоду щодо статистичних відомостей. Досліджуючи суспільно-економічні процеси цього періоду в УСРР, істориків слід використовувати і загальносоюзні статистичні видання.⁶⁷

Підсумовуючи короткий огляд публікацій першого етапу, слід констатувати, що в 1917 — кінці 20-х років, особливо у ході здійснення нової економічної політики, відбувався процес становлення і бурхливого розвитку статистики, яка багатогранно і в цілому об'єктивно відображала історичну дійсність. Звичайно, система статистичних показників, яка склалася у 20-х роках, була не уніфікованою, невиправдано громіздкою. До аналізу цих статистичних даних треба підходити, керуючись принципом історизму, враховуючи негативні наслідки сталінських "стрибків" в індустріалізації, суспільні деформації в умовах інтенсивного формування з кінця 20-х років командно-адміністративної системи.

Статистичні публікації в Україні в 30-х — першій половині 80-х років

1930 рік ознаменував початок якісно нового періоду в розвитку статистики України, пов'язаного з підпорядкуванням статистичної служби в країні Держплану.⁶⁸ За постановою ЦВК і РНК СРСР від 28 січня 1930 р. ЦСУ СРСР було перетворено на сектор народногосподарського обліку Держплану

СРСР. На виконання рішень союзних органів Раднарком УСРР прийняв 26 вересня 1931 р. постанову "Про організацію обліково-статистичних робіт", а 4 червня 1932 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову "Про організацію Управління народногосподарського обліку УСРР та його місцевих органів".⁶⁹

Підпорядкування статистичних органів Державній плановій комісії в цілому негативно позначилося на їх функціонуванні. Відтоді статистичний апарат часто використовувався не за прямим призначенням, неефективно. Статистики займалися переважно поточною звітністю про господарську діяльність підприємств, мало приділяючи уваги переписам та іншим обстеженням. Кількість статистичних публікацій помітно зменшилася.⁷⁰ Деякі керівники планових органів навіть пропагували ідеї про "відмирання статистики" за соціалізму і заміну її бухгалтерським обліком.⁷¹

Зауважимо, що в цей період у промисловості республіки, як і всієї країни, в ході господарських реформ сталися великі зміни. На базі синдикатів і главків ВРНГ СРСР виникають виробничі об'єднання. Невдовзі вони розукрупнюються і утворюються головні управління по галузях народного господарства, а з 1934 р. утверджується мережа промислових наркоматів. Статистика промисловості стала базуватися на розробці річних звітів підприємств, в яких були докладні бухгалтерські форми. У них наводилися дані про баланси основної діяльності підприємств за рік, містилися звіти про виконання планів випуску валової і товарної продукції, її собівартості і реалізації, про виконання планів по

праці і заробітній платі, по прибутках і збитках підприємств тощо. Переведення показників річних звітів на вартісне обчислення сприяло показу статистичних даних у динаміці, але явно недостатня увага приділялась якісним показникам.

В основу річних статистичних звітів сільськогосподарських підприємств була покладена система суцільного обліку всіх елементів виробництва і фактичного обсягу продукції. Аналізуючи ці звіти, необхідно мати на увазі, що в 30-ті роки заготівельні ціни на сільськогосподарські продукти встановлювалися державними органами у три, а то й більше разів нижче їх собівартості. Колгоспам доводилося для виконання директивних планових завдань і збалансування свого бюджету всі збитки відносити на рахунок фонду споживання, тобто за рахунок зниження життєвого рівня колгоспників.

Ряд статистичних публікацій початку 30-х років містить цікаві відомості з окремих галузей народного господарства республіки.⁷² Певні додаткові дані, що стосуються Української СРР, можна знайти у загальносоюзних статистичних виданнях.⁷³ Водночас треба зважати на те, що на достовірності статистичних даних (у грошовому вимірі) істотно позначилися інфляційні процеси. Нові види продукції провідних галузей (особливо машинобудування) обчислювалися у поточних, завищених цінах, а не в сталих цінах 1926—1927 рр. Форми обліку і звітності в статистиці, незважаючи на їх впорядкування, залишалися в умовах командно-адміністративної системи громіздкими. На шахтах Донбасу, наприклад, у 1934 р. облік здійснювався по 64 формах, що налічували 9070 показників.⁷⁴

Певні заходи, спрямовані на вдосконалення статистичної роботи в республіці, проводилися і в цей період. Згідно з постановою ВЦВК і РНК СРСР від 17 грудня 1931 р. було утворено Центральне управління народногосподарського обліку Держплану УСРР (УНГО УСРР). Воно опиралося на апарат районних інспекторів і мережу дільничних інспекторів (загалом 1400 чол.). Згадана реорганізація сприяла проведенню ряду переписів (виробничого устаткування, комунальних підприємств, підприємств громадського харчування, торгівлі, щорічних переписів худоби, а також всесоюзних переписів населення 1937 і 1939 рр.), розробці матеріалів про динаміку розвитку народного господарства республіки, а також публікації підсумків окремих статистичних робіт.⁷⁵

Найбільш докладною статистичною публікацією УНГО УСРР був статистичний довідник "Народне господарство УСРР",⁷⁶ присвячений підсумкам соціалістичного будівництва України за першу п'ятирічку і за два роки другої. А щорічники (як у 20-х роках) вже не видавалися.

Більшість цифрових відомостей, вміщених у довіднику, давалися в порівнянні з відомостями за дореволюційні роки.

У розділі про основні показники соціалістичного будівництва УСРР наведені дані за 1927/1928, 1928/1929, 1929/1930, 1931, 1932, 1933, 1934 рр. Підходити до їх аналізу треба критично. Взяти хоча б такий факт. Під час складання першого п'ятирічного плану за вказівкою Й.В.Сталіна середньорічний темп зростання промисловості країни за сумою річних планів на 1930—1932 рр. мав бути

37,7%, тобто нереальним, надмірно завищеним. Виступаючи в 1933 р. на січневому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) і підводячи підсумки першої п'ятирічки, генсек заявив, що промисловість країни виконала план випуску валової продукції у карбованцях достроково — за 4 роки і 3 місяці. Однак це була суцільна вигадка, оскільки з жодного з основних показників у натуральному вимірі (видобуток вугілля, нафти, виробіток електроенергії, виплавка сталі і чавуну, випуск автомобілів і тракторів) план не було виконано. Національний доход зріс головним чином за рахунок галузей важкої промисловості і машинобудування, тоді як виробництво продукції сільського господарства знизилося, а легка і харчова промисловість тупцювали на місці або навіть скоротили обсяг виробництва.⁷⁷ Як зазначалося в історичній літературі, за першим п'ятирічним планом передбачалося збільшення видобутку донецького вугілля з 27 до 53 млн т. У ході сталінського “стрибка” завдання Донбасу підвищили до 80 млн т., але фактичний видобуток досяг тільки 45 млн. Виплавку чавуну в Україні необхідно було збільшити з 2400 тис. т. у 1928 р. до 6600 тис. т. у 1933 р., тобто майже втричі. Фактично ж виплавлено в 1933 р. 4330 тис. т... Відмовившись від науково обгрунтованого підходу до економіки, Сталін і його оточення прирекли мільйони трудящих на злигодні і голод.⁷⁸

У довіднику “Народне господарство УСРР” за 1935 р. мало уваги приділено розвиткові галузей легкої та харчової промисловості. Переважно наводяться дані про динаміку валової продукції великої промисловості по групах “А” і “Б” окремі

галузі промислового виробництва (електроенергетику, паливну промисловість, чорну металургію, залізорудну, металообробну, хімічну промисловість), питому вагу різних соціальних секторів у продукції великої промисловості. Оскільки до 1935 р. в УСРР не проводився облік капітальних вкладень, такі дані в статистичному довіднику маємо лише за 1933—1934 рр. Вміщено також підсумки роботи кооперативної промисловості республіки в 1933 і 1934 рр. Питома вага кооперативного сектору у продукції великої промисловості дещо знизилася: в 1933 р. — 8,31%, в 1934 р. — 8,05%.⁷⁹ За даними річних звітів, в усіх галузях кооперативної промисловості налічувалося, відповідно, 5564 і 5755 виробництв, середньорічна кількість робітників становила 121698 і 110482 чол., валова продукція (у тис. крб.) за незмінними цінами 1932 р. — 883900 і 1134571.⁸⁰ Більш докладно показаний стан електрифікації промисловості республіки: таблиці висвітлюють розподіл електростанцій за рівнем потужності, баланс електроенергії в УСРР (за 1926, 1928, 1932—1934 рр.) та ін.

Істотних змін зазнала в ході індустріалізації й структура народного господарства, значно зростає частка промисловості в національному доході. Однак за наявними статистичними даними масштаби і темпи цього зростання визначити неможливо, оскільки ціни на сільськогосподарську продукцію були штучно занижені.⁸¹

Розділ “Сільське господарство” містить відомості про основні фонди соціалістичного сектору УСРР (колгоспів, радгоспів, машинно-тракторних станцій), технічне озброєння сільського господарства (двигуни, тракторний, автомобільний і комбайновий парки).

Наводяться дані й про виконання окремих видів робіт тракторами і комбайнами МТС по областях УСРР у 1933—1935 рр.⁸² Безсумнівний інтерес для історика становить динаміка колективізації в республіці, яка показана шляхом зростання кількості новоутворених колгоспів у 1928, 1930, 1932, 1934, 1935 рр. і частки усуспільненої посівної площі.⁸³ На жаль, відсутні дані за 1933 р., який увійшов в історію як рік голодомору.

У довіднику наведено відомості про збирання зернових культур в УСРР у 1923—1933 рр. (у тис. центнерів), динаміку розвитку тваринництва у соціалістичному секторі, державних, кооперативних, одноосібних господарствах. Звичайно, в умовах надмірно жорсткої командно-адміністративної системи, свавілля особистої диктатури Сталіна статистика ретельно приховувала складне становище, яке створилося в сільськогосподарському виробництві. Тягар продрозверстки для населення сільських районів республіки призвів 1933 р. до небаченого за масштабами голоду, наслідком якого були мільйони невинно загиблих людей.

В інших розділах довідника “Народне господарство УСРР” в 1935 р. містяться різноманітні дані про населення республіки (чисельність по роках, національний склад, зростання населення найбільших міст України), кількість пролетаріату в різних галузях народного господарства, а також заробітну плату. Досить змістовні розділи про комунальне і житлове господарство, освіту, охорону здоров’я, фінанси. Подекуди відомості деталізовані. Так, у розділі “Освіта, наука та підготовка кадрів” вказано назви стаціонарних державних театрів, їх

місцеперебування і адреси, рік заснування, число місць у залі для глядачів, кількість постановок п'єс, число народних і заслужених артистів і навіть склад персоналу.⁸⁴

Істотним доповненням до загальнореспубліканського статистичного довідника є регіональні видання "Донбасс в цифрах"⁸⁵ і "Дніпропетровщина в цифрах".⁸⁶ Перше з них підготовлене до III Надзвичайного з'їзду Рад Донецької області. Вміщені у ньому таблиці подають основні показники роботи цензової промисловості Донеччини (електростанцій, металургійних підприємств, видобутку вугілля, машинобудування, цементної, деревообробної, скляної, борошномельної, харчової промисловості, виробництва одягу, взуття) в 1934 і 1935 рр. Вказано кількість робітників у різних галузях, обсяг валової продукції в незмінних цінах 1926—1927 рр., основні фонди (в тис. крб.).

Значний інтерес становлять для історика дані про виробництво найважливіших промислових товарів, середньодобовий виробіток на одного робітника у кам'яновугільній промисловості (в 1932, 1933, 1934, 1935 і вересні 1936 рр.) по Донбасу в цілому і по трестах, механізацію окремих процесів у шахтах тощо. Цінні відомості зосереджені в таблицях, які ілюструють введення в дію об'єктів капітального будівництва на підприємствах різних наркоматів.

Сільськогосподарська статистика характеризує земельний фонд, динаміку посівних площ, врожайність різних культур, стан тваринництва в області, а також колективізацію селянських господарств. З інших розділів довідника привертає увагу статистика охорони здоров'я: мережа амбулаторій,

поліклінік, дитячих санаторіїв, фізіотерапевтичних і протималярійних закладів, кількість відвідувань хворих по місту і селу, оснащеність рентгенустановками тощо.

Другий статистичний довідник в основному містить аналогічні показники з різних галузей економіки, культури і науки. Слід водночас зауважити, що в обох збірниках недостатньо відображена статистика діяльності шкіл, клубів, бібліотек. Відсутні дані з політичної статистики (партія, комсомол, профспілки, інші громадські організації).

У практиці органів державної статистики дедалі більше утверджувався "парадний" показ досягнень народного господарства республіки, коли всіляко вип'ячувалося лише бажане. Прикладом може служити статистичний збірник "Соціалістична Україна",⁸⁷ виданий до Надзвичайного XIV з'їзду Рад Української Соціалістичної Радянської Республіки, який мав висвітлити втілення в життя основних положень сталінської Конституції. В збірнику приділена значна увага капітальним вкладенням у соціалістичне господарство (1928—1935 рр.), зростанню потужності електростанцій і продукції електроенергетики, валової продукції промисловості і сільського господарства, переозброєнню підприємств. Показано зростання чисельності працівників великої промисловості, зокрема інженерно-технічних кадрів. Окремі дані характеризують розвиток легкої промисловості. Більш рельєфно висвітлені досягнення в зміцненні колгоспів, радгоспів, МТС, впровадженні агротехнічних заходів, зростанні кількості сільськогосподарських фахівців та ін. Окремий роз-

діл присвячено державній, кооперативно-колгоспній власності, підсобним господарствам колгоспів.

У статистичному збірнику "Соціалістична Україна" особлива увага приділена розгортанню стахановського руху в республіці. У спеціальному розділі наводяться дані про частку стахановців серед робітників великої промисловості, показано зростання продуктивності праці на підприємствах. Водночас слід зазначити, що у 30-х роках мав місце формально-бухгалтерський підхід до визначення розмаху стахановського руху, ігнорувалися якісні характеристики зростання продуктивності праці і ефективності виробництва. Так, робітників, які виконували норму виробітку на 125—150%, вважали ударниками, понад 150% — стахановцями.⁸⁸

Окремі розділи присвячені піднесенню матеріального і культурного рівня трудящих, їх праву на працю і відпочинок, здобуття освіти, матеріальне забезпечення, об'єднанню в громадські організації. Висвітлено також становище жінки в радянському суспільстві.

З розділу про рівноправність громадян незалежно від національності і раси дізнаємося про національні райони, міські селищні і сільські Ради в УРСР. Таблиці розповідають про ступінь забезпеченості для представників усіх національностей здобуття освіти рідною мовою, випуск книжок, газет та журналів національними мовами.⁸⁹ Певний інтерес становлять статистичні дані про Молдавську АСРР та інші області радянської України.

Загалом до статистичних публікацій 30-х років слід підходити критично. У багатьох з них містилися завищені дані про врожайність колгоспних ланів,

подавалися лише загальні відомості (до того ж у процентах) про досягнення соціалістичного будівництва, в яких, звичайно, не знаходили відображення недоліки, труднощі. Статистика, таким чином, виступала здебільшого як цифрова "ілюстрація" доповідей керівників партії і держави, офіційних документів. Інакше й не могло бути в умовах системи господарювання, управління та ідеологічних поглядів, що за іменем її творця дістала назву сталінщини.

Серед нечисленних статистичних видань 30-х років виділяється тематичний збірник "Праця в УРСР" (К., 1937), який складається з 9 розділів. Перші три містять основні показники соціалістичного будівництва в республіці (1927—1928, 1928—1929, 1932, 1933, 1934, 1935 рр.), відомості про рух міського населення, чисельність працівників та їх заробітну плату (в усіх галузях народного господарства).

У довіднику "Праця в УРСР" знаходимо детальні відомості про зміни чисельності робітників, роль жінок і молоді у суспільному виробництві, використання робочого часу, заробітки трудящих різних галузей промисловості по роках (додаткові відомості про це можна почерпнути з книги "Чисельність і заробітна плата робітників і службовців УРСР: Підсумки огляду за березень 1935 і 1936 рр." (К., 1936). Тут вміщено показники про працю у 6 найважливіших галузях промисловості (кам'яновугільній, залізорудній, хімічній, металургії чорних металів, машинобудуванні і металообробці, цукровій), а також у місцевій промисловості (швейній, трикотажній, шкіряній, взуттєвій, поліграфічній), будівництві, радгоспах та МТС.

Розділ “Радянська інтелігенція й масові кваліфіковані кадри” дає змогу одержати уявлення про керівні й учительські кадри шкіл, навантаження вчителів, педагогічні кадри вузів і технікумів, а також працівників закладів охорони здоров’я в 1918—1936 рр., працівників торгівлі, фахівців сільського господарства (агрономів, зоотехніків, завідуючих ферм, трактористів, шоферів МТС, голів колгоспів, ланкових рільничих бригад та ін.). Змістовний розділ “Культура і побут трудящих” дає ґрунтовну інформацію про школи загального навчання та їх учнів, студентів вузів, технікумів, робітників у 1918—1936 рр., про оздоровлення дітей у піонерських таборах, дитячі садки й дитмайданчики. Наводяться дані про науково-дослідні установи (по областях УРСР), роботу музеїв, мережі кінопересувок. Привертають увагу відомості про комунальне господарство та житлове будівництво, бюджети робітничих сімей, витрати часу колгоспників, наявність власних книжок, радіоточок, музичних інструментів тощо.

Хоча в цілому згадані вище основні показники соціалістичного будівництва збігаються з показниками у статистичному довіднику “Народне господарство УСРР” (К., 1935), між ними є деякі розбіжності (дані про основні фонди колгоспів у 1932, 1933, 1934 і 1935 рр.). Досить помітною є також різниця у демографічних показниках різних статистичних публікацій. Порівняємо цифрові дані, вміщені у щорічнику “Україна” (Харків, 1926) і довіднику “Праця в УРСР” про населення великих міст України в 1926 р. (у тис. чол.): Київ — 431,4 і 482,8, Чернігів — 38,0 і 32,5, Вінниця — 53,6 і 49,0, Харків — 380,8 і 398,7, Полтава — 79,6 і 85,7,

Дніпропетровськ — 142,0 і 224,5, Одеса — 340,9 і 405,8, Сталіно — 44,2 і 104,3, Запоріжжя — 49,1 і 54,5, Маріуполь — 34,2 і 62,3. Очевидно, за основу все ж слід брати дані, опубліковані у випусках “Статистики України” (серія І. Демографія), присвячених підсумкам перепису населення України 17 грудня 1926 р.

Всесоюзні переписи населення проводилися також у 1937 і 1939 р. Результати перепису 1937 р. виявилися настільки невтішними (кількість населення СРСР становила лише 156 млн чол., тобто за 11 років зросла на 7,2 млн замість очікуваних 37,6 млн), що їх було спеціальною постановою РНК СРСР від 25 вересня 1937 р. оголошено незадовільними, усі матеріали знищено, а керівників стат-органів репресовано. Перепис 1939 р. (результати його опубліковані у загальному вигляді) дав “справну” цифру — 170 млн чол. І все ж, за даними переписів 1926 і 1939 рр., населення України зменшилося з 31 млн до 26 млн чол. Приріст повинен був скласти за 13 років не менш як 6,5 млн (якщо взяти скромну цифру щорічного приросту населення республіки в 0,5 млн чол.).⁹⁰

Серед тематичних статистичних публікацій 30-х років можна назвати довідник з виробничого травматизму в республіці.⁹¹ До речі, такі публікації в наступні роки не з'являлися, які про карну злочинність та інші питання судової і моральної статистики.

Група довідників другої половини 30-х років, зокрема видання “УРСР в цифрах” (К., 1936),⁹² подає різноманітні статистичні дані подібні до згаданих вище видань. Кілька публікацій присвячені

ролі жінок і молоді України в тодішньому суспільстві.⁹³

Статистичні публікації передвоєнних років — збірники “Народне господарство УРСР” (К., 1940) і короткий довідник “Основные показатели по народному хозяйству УССР” (К., 1940) містять певний цифровий матеріал про розвиток різних галузей промисловості і сільського господарства. В останньому збірнику наведено дані на 1 січня 1940 р., які свідчать про односторонній розвиток економіки країни. За рахунок велетенської мобілізації коштів основні фонди промисловості у 1928—1940 рр. збільшилися в 6 разів. При цьому зростання фондів підприємств, які виробляли засоби виробництва, у 3 рази перевищували зростання фондів підприємств, які виробляли предмети споживання. Значною мірою таке становище було пов’язано з необхідністю зміцнення обороноздатності СРСР у складних умовах міжнародного становища того часу.

Отже, з початку 30-х років, в умовах командно-адміністративної системи, підпорядкування статистичних органів держплану, статистичні видання мали переважно економічний характер. На перший план виступили показники виконання народногосподарських завдань, значно зменшилося число публікацій з інших галузей суспільного життя республіки. До того ж їх зміст ретельно просіювався суворою цензурою. Жодного слова, наприклад, не було сказано про примусову працю мільйонів в’язнів численних концтаборів країни при сталінському режимі. Між тим у СРСР середньорічний прибуток “тюремної” економіки в 1940 р. становив (у цінах тих років) 30—35 млрд. крб. тобто десяту частину національ-

ного доходу країни.⁹⁴ За набагато зменшеними даними статистики органів НКВС, загальний контингент в'язнів, які утримувалися у таборах і виправно-трудових колоніях ГУЛАГу, визначався на 1 березня 1940р. у 1668200 чол. З цієї кількості у виправно-трудових колоніях утримувалися 352тис. (в тому числі у промислових і сільськогосподарських — 192 тис.).⁹⁵

У роки Великої Вітчизняної війни статистика, по суті, не велася, оскільки територія України була окупована німецько-фашистськими загарбниками. Статистичні публікації тривалий час були відсутні і після війни, в період відновлення зруйнованого господарства республіки. Окремі цифрові відомості про цей період можна одержати з книги М.О.Вознесенського "Военная экономика СССР в период Отечественной войны" (М., 1948), 6-томного видання "Великая Отечественная война Советского Союза" (М., 1960—1965) та деяких інших праць. У довіднику "Українська РСР у цифрах у 1971 році" (К., 1976), виданому до 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, наведено окремі відомості про збитки, завдані економіці республіки. Ряд статистичних даних за 1945 р. містяться також у довіднику "Україна Радянська. 1944—1964" (К., 1964).

Одразу після визволення України від фашистських окупантів почалася копітка праця по організації статистичного апарату, збиранню інформації про стан зруйнованої економіки республіки. Основним завданням у цей період було створення обласних статистичних управлінь, проведення переписів, налагодження

обліку і звітності. Перше післявоєнне десятиріччя характеризується помітними змінами у роботі статистичних органів. Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 29 серпня 1946 р. уряди союзних республік були зобов'язані встановлювати для підвідомчих їм підприємств, крім річних планів з поквартальною розбивкою, щоквартально-місячні господарські плани. На уповноважених Дежплану УРСР і органи державної статистики покладалася відповідальність за перевірку виконання планів. Наголошувалося на необхідності посилення дієвості роботи статистичних органів, які мали викривати причини невиконання планів, виявляти резерви, повсякденно допомагати роботі Держплану по встановленню правильних пропорцій у народному господарстві.

Статистичні відомості у цей час збиралися в основному для потреб державного і партійного апарату і зосереджувалися згодом в архівах. Зрозуміло, що статистичні публікації були дуже скудними. Деякі цифрові дані, що стосуються економіки Української РСР, містять збірники статей "Народное хозяйство СССР".⁹⁶ З документа "Про державний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1947 рік" можна одержати відомості про планові завдання, встановлені Українській РСР, про зростання валової продукції (в процентах) на підприємствах республіканського підпорядкування, загальний обсяг капітальних робіт (в млн карбованців) та ін.⁹⁷

Слід зазначити, що у статистичних збірниках, виданих у післявоєнний період, здебільшого наводяться не абсолютні показники, а проценти до якихось невідомих читачеві даних. Це значно ускладнює користування збірниками і є проявом характерного

для періоду культу особи засекречування відповідних відомостей.

У 1948 р. органи статистики були виведені з підпорядкування Держплану УРСР. Центральне статистичне управління стало самостійним органом при Раді Міністрів УРСР. На нього покладалося керівництво обліком і статистикою в республіці. Його найголовнішим завданням визначалося: розробка і своєчасне представлення уряду достовірних, науково обгрунтованих статистичних даних, які свідчать про хід виконання державних планів, розвиток народного господарства і культури. Крім того, на новоутворене управління покладалося обов'язок враховувати матеріальні ресурси в народному господарстві та їх використання, аналіз співвідношення у розвитку галузей господарства, сприяння виявленню резервів для перевиконання планів.

У державній статистиці в цей час з'явилися нові галузі — статистика природних ресурсів, нової техніки, значно розширилася статистика матеріально-технічного постачання.⁹⁸ З 1951 р. у звітності промислових підприємств були затверджені нові типові форми. Однак у республіці поряд з державною статистикою ще існувала відомча, що, звичайно, перешкоджало оперативному складанню узагальнюючої звітності.

Статистична теорія перебувала тоді під впливом помилкових поглядів окремих радянських економістів. Так, вважалося, що при соціалізмі відрахування на амортизацію основних фондів повинні бути мінімальними і використовуватися не на оновлення діючих підприємств, а на будівництво нових об'єктів. Реалізація цієї "теорії" була однією

з причин стійкої тенденції старіння основних фондів і завдала великої шкоди народному господарству.⁹⁹

Чиєленні статистичні дані продовжували залишатися таємницею для широкої громадськості. Таке становище було характерним для тоталітарного режиму, коли замовчувалися навіть очевидні факти. Так, в СРСР були приховані від громадськості дані про масштаби найбільшого землетрусу 1948 р., який вщент зруйнував Ашхабад. Населення країни не могло дізнатися із засобів масової інформації про катастрофи на транспорті, у промисловості, зокрема в Українській РСР. Преса ретельно приховувала будь-які згадки про голод, що лютував в Україні в перші післявоєнні роки.¹⁰⁰

Отже, статистичні публікації розглянутого періоду характеризуються несистематичністю і рідкістю видання, приховуванням від громадськості багатьох важливих відомостей, недостатньою порівняльністю даних за різні періоди, вихвалянням досягнень.

Радикальні зміни у статистиці сталися лише після XX з'їзду КПРС, який засудив культ особи і зв'язані з ним викривлення в житті радянського суспільства, відкрив шлях до демократизації життя народних мас.

Важливе значення для розгортання статистичних досліджень мало розпочате систематичне видання збірника "Народное хозяйство СССР",¹⁰¹ який започаткував випуск під цією назвою статистичних щорічників як загальносоюзних ("Народное хозяйство СССР в ...году"), так і республіканських, а також час від часу видань крайових, обласних органів.

У згаданому вище збірнику наводилися найважливіші відомості про розвиток народного господарства країни порівняно з дореволюційним 1913 р.,

а також з 1928 і 1940-рр. Книга містить дані про розвиток технічних галузей, ступінь автоматизації і механізації промисловості та їх ефективність. Широко висвітлено структуру і розміщення основних виробничих фондів, їх обсяг, зростання капіталовкладень у будівництво нових підприємств.

Для українських істориків особливий інтерес становлять дані про розвиток народного господарства Української РСР з ряду показників: зростання обсягу валової продукції промисловості, виробництво її окремих видів і палива (чавун, сталь, прокат, вугілля, нафта тощо), обсяг посівних площ, парк тракторів і комбайнів, поголів'я продуктивної худоби, роздрібний товарообіг, класифікація кадрів, окремі відомості з розвитку культури і охорони здоров'я. Водночас до збірника не включено такі важливі показники, як основні виробничі фонди у різних галузях народного господарства, виробництво електроенергії, обсяги і структура капітальних вкладень, вантажооборот різних видів транспорту і послуги зв'язку (пошта, телеграф, телефон, радіо).

Заслуговують на увагу вміщені авторами збірника (хоч і в масштабі лише СРСР) такі дані як зростання національного доходу (в процентах до 1913, 1940, 1950 рр.), реальної заробітної плати робітників, службовців, прибутків селян, а також виплати і пільги, одержані населенням країни з державного бюджету і за рахунок коштів підприємств.¹⁰² Це свідчило про початок пов'язаного з хрущовською "відлигою" курсу на підвищення життєвого рівня населення. На жаль, відомості про добробут населення дано переважно в узагальненому вигляді. У збірнику "Народное хозяйство СССР" наведено також

дані про кількість населення у містах Радянського Союзу, що мали понад 100 тис. жителів. До їх числа входили такі міста України: Київ, Харків, Сталіно (нині — Донецьк), Дніпропетровськ, Одеса, Львів, Запоріжжя, Кривий Ріг, Макіївка, Жданов (нині — Маріуполь), Ворошиловград (нині — Луганськ), Миколаїв. Є відомості й про житловий фонд найбільших міст.

В цілому цей статистичний збірник внаслідок універсальності лише частково задовольняє потребу науковців, які досліджують економічний і суспільний розвиток окремих регіонів, зокрема УРСР. Щодо цього, звичайно, більший інтерес для українських істориків становить виданий у 1957 р. статистичний збірник "Народне господарство Української РСР".¹⁰³

У ньому вперше після тривалої перерви подано різноманітні відомості про стан економіки і культури республіки. З таблиць можна дізнатися про динаміку промислової продукції по п'ятирічках, галузеву структуру виробничих фондів, продуктивність праці в окремих галузях промисловості в 1940, 1950—1955 рр.¹⁰⁴ Чільне місце посідають дані про випуск (у натуральних показниках) продукції паливної, хімічної промисловості, машинобудування, будівельних матеріалів, предметів культурно-побутового призначення і господарського вжитку. Добре висвітлений стан електроенергетики республіки, яку характеризують таблиці про баланс електроенергії та її споживання підприємствами, групування електростанцій України за видами первісних двигунів і видами енергоресурсів, потужність сільських електростанцій і виробництво електроенергії по областях республіки та ін. Разом з тим недостатньо показано хід механізації та

автоматизації виробничих процесів (очевидно, внаслідок невтішних результатів, а звідси “закритості” тематики в ті роки), немає даних про розвиток винахідництва і раціоналізації, хоч у статистичному довіднику “Народное хозяйство СССР” такі дані по країні є.

У розділі про сільське господарство докладно висвітлено загальні питання цієї галузі економіки УРСР. Вміщено відомості про колективізацію в Україні в 1921—1940 рр. (до 17 червня 1939 р.) і в 1941—1950 рр. — в західноукраїнських областях республіки. Подано також матеріали про кількість колгоспів і машинно-тракторних станцій, валовий збір зерна та основних технічних культур у 1950—1955 рр., розподіл сільськогосподарських угідь між землекористувачами по областях України. Окрема таблиця присвячена основним порівняльним показникам у сільському господарстві СРСР та УРСР за 1955р.¹⁰⁵ У той же час у збірнику немає систематизованих даних про кількість саме колгоспного населення, про частку виробленого в соціалістичному секторі, що залишається на селі.

Статистичні дані розділу “Сільське господарство” готувалися на підставі річних звітів МТС, де були на той час зосереджені основні засоби виробництва. Низка матеріалів (понад 100 таблиць) докладно характеризує стан справ у рослинництві, тваринництві колгоспів і радгоспів, ілюструє розвиток мережі машинно-тракторних станцій, рівень механізації і електрифікації трудомістких робіт. На увагу заслуговують таблиці про особисте підсобне господарство колгоспників (посівні площі картоплі і овочів, поголів'я худоби: корів, свиней, овець, кіз). Згодом підсобні господарства колгоспників, як відо-

мо, зазнали невинуватих утисків внаслідок недалекоглядних дій М.С.Хрущова і партійно-адміністративного апарату. Оцінити наслідки такої політики на основі зіставлення даних, взятих з інших статистичних джерел, щоправда, досить складно — надто вже непопулярною була ця тема в умовах занепаду сільського господарства на початку 60-х років.

Різноманітні фактичні дані характеризують перевезення вантажів і пасажирів, довжину шляхів сполучення усіх видів (за винятком повітряного транспорту), розвиток пошти, радіофікації, телефонізації населених пунктів республіки. З наведених у наступних розділах відомостей з'ясовується товарна структура роздрібного товарообігу державної і кооперативної торгівлі, включаючи громадське харчування, у містах і селах УРСР та дані про індекси фізичного обсягу продажу на колгоспних ринках в 50 містах республіки за роки п'ятої п'ятирічки (в процентах до 1956 р.). Насичені статистичною інформацією також таблиці, що розкривають: чисельність робітників, службовців, спеціалістів у різних галузях народного господарства (у 1940, 1945, 1950, 1955 рр.) як в УРСР, так і в окремих областях республіки; підвищення кваліфікації робітників масових професій на підприємствах і установах України.

Видання аналогічних статистичних щорічників цієї серії, їх зміст зазнавали якісних змін. Так, на матеріалах щорічника за 1959 р.¹⁰⁶ позначилася централізація статистичної звітності по промисловості і капітальному будівництву (1957 р.), а також по сільському господарству і заготівлях (1958 р.). У зведеному розділі щорічника за 1959 р. вміщено таблицю про підсумки переоцінки і визначення зносу основних

фондів на підприємствах і в організаціях (крім колгоспів), підпорядкованих Раді Міністрів УРСР на 1 січня 1960 р.¹⁰⁷ Наведено перші результати економічної реформи — заміни системи міністерств раднаргоспами.

Значних змін зазнав і характер статистичних показників по сільському господарству у зв'язку з реорганізацією машинно-тракторних станцій, передачею у власність колгоспів великої кількості сільськогосподарської техніки і поповненням її механізаторськими кадрами. Порівняно з статистичним щорічником за 1957 р. у щорічнику за 1959 р. вміщено значно більше таблиць про виробництво тваринницької продукції; виробництво м'яса і сала всіх видів (у перерахунку на вагу живої худоби) по категоріях господарств УРСР, свинини на 100 га ріллі, яєць на 100 га посівів зернових культур та ін. Особлива увага приділена собівартості виробництва центнера кожного виду продукції рільництва і тваринництва (собівартість продукції колгоспи почали вираховувати з 1956 р.). Вміщено також дані про державні заготівлі і закупки продуктів сільського господарства (за 1940, 1945, 1946—1959 рр.).

Характерно, що у таблицях щорічника за 1959 р. широко використані різноманітні групування: за кількістю дворів у колгоспах, за грошовим прибутком на один колгосп, за процентом відрахованого у неподільний фонд, за розміром розподіленої натуроплати і грошей на один трудовень та ін. Значно докладніше порівняно з попередніми виданнями подана демографія, оскільки з'явилася можливість скористатися даними всесоюзного перепису населення, проведеного 15 січня 1959 р. Це, насамперед,

відомості про вікову структуру населення УРСР (у порівнянні з 1939 р.), його склад за статтю, освітою, національністю. Подається також статистика народжуваності, смертності, природного приросту населення, шлюбів і розлучень (порівняно з СРСР і капіталістичними країнами).

Статистичні відомості про сільське господарство республіки, вміщені у розглянутому вище щорічнику, значно доповнюють два тематичних видання ЦСУ УРСР — збірники про валові збори і врожайність сільськогосподарських культур¹⁰⁸ та про розвиток тваринництва¹⁰⁹ в Українській РСР. У першому з них наводиться статистика не біологічного (як було раніше), а фактичного (амбарного) врожаю зернових культур шляхом перерахування даних про валовий збір зерна за ряд років, що дозволяє відтворити реальну картину стану зернового господарства. У другому збірнику містяться докладні відомості про чисельність худоби в УРСР з 1916 по 1960 р. (по радгоспах немає даних за 1928, 1935, 1946 — 1948 рр.).

Поряд з тематичними статистичними виданнями про сільське господарство в 1963 р. побачив світ тематичний довідник "Радянська торгівля в Українській РСР",¹¹⁰ започаткований ще в довоєнні роки. Були опубліковані й окремі статистичні матеріали, присвячені культурі і народній освіті.¹¹¹

У довіднику про розвиток торгівлі подано систематизовані дані з питань державної роздрібною торгівлі та колгоспного ринку за ряд років. У таблицях містяться ґрунтовні відомості про торговельну мережу, наведено індекси продажу найважливіших товарів народного споживання та індекси державних роздрібних цін на деякі товари, вміщено

основні показники торгівлі по областях у 1961 р. Значне місце приділено товарній структурі роздрібного товарообороту, товарним залишкам. Спеціальні розділи характеризують працю у закладах торгівлі, обіг, рентабельність, матеріально-технічну базу торгівлі.

Повертаючись до розглянутого вище щорічника "Народне господарство Української РСР у 1959 році", зауважимо, що у ньому є важливі статистичні матеріали, одержані на підставі результатів обстежень бюджетів сімей робітників. У них показано споживання одним членом сім'ї основних продуктів харчування (в процентах до 1940 р.), а також придбання тканин, взуття, одягу, меблів і культтоварів. Це, безперечно, є свідченням того, що соціальна статистика наприкінці 50-х років почала поповнюватися даними конкретних соціологічних досліджень робітничого класу.

У щорічнику за 1964 р.¹¹² вперше вміщено основні відомості про питому вагу (в процентах) економічних районів — Донецько-Придніпровського, Південно-Західного, Південного — у народному господарстві УРСР, що свідчить про певні результати проведеної на початку 60-х років деякої децентралізації народного господарства.

Опубліковані дані характеризують розвиток нової техніки (кількість створених типів машин, устаткування, приладів, засобів автоматизації; модернізацію виробничого устаткування; винахідництво і раціоналізацію). У таблицях, присвячених розвитку легкої промисловості, є відомості про виробництво нових нетканих текстильних матеріалів, а в таблицях про розвиток харчової промисловості — вилов риби і

добування морського звіра і китів (на той час полювання на них ще не було заборонено). Окремий розділ приділено поліпшенню матеріального добробуту: зростанню національного доходу, реальної заробітної плати робітників і службовців, виплат і пільг населення за рахунок суспільних фондів, розвитку роздрібного товарообігу і торговельної мережі. Крім того, вміщено дані: про обсяг продажу товарів населенню в кредит; вклади трудящих в ощадні каси та державний банк; міський житловий фонд; газопостачання міст; медичне і побутове обслуговування; міський транспорт та ін. У розділі "Фінанси і кредит" показано прибутки по народному господарству і обігові кошти по його галузях (в млн крб.), структуру доходів і витрат державного бюджету. Окремо дано витрати на соціально-культурні заходи для населення.

У той же час у збірнику не показані (що характерно для періоду адміністративно-командної системи) труднощі, які мали місце в житті республіки. Відомості офіційної статистики часто густо не відповідали дійсності. Прикрашаючи стан справ, працівники статорганів нерідко надавали фальсифіковані відомості, які потім фігурували навіть у доповідях на пленумах ЦК, з'їздах партії, партійних документах. Скажімо, у звітній доповіді Центрального Комітету КПРС ХХІІ з'їзду партії зазначалося, що цілинні землі дають понад 40% хліба в країні. Тим часом таку кількість зерна зібрали не тільки на цілинних землях, а в Поволжі, на Уралі, у Сибіру, Далекому Сході, Казахстані.

Матеріали статистичного щорічника за 1965 р.¹¹³ відображають поступове проведення в республіці

нової економічної реформи, що надавала промисловим підприємствам більшу самостійність в їх господарській діяльності (підприємствам затверджувалося обмежене коло показників: обсяг реалізації, номенклатуру найважливіших виробів, фонд зарплати, суму прибутку, рівень рентабельності виробництва). У щорічнику з'явився окремий розділ "Показники зростання нової техніки" з даними про кількість створених типів машин, устаткування, приладів, апаратури та засобів автоматизації, а також відомості про модернізацію устаткування (у 1958, 1960, 1963 — 1965рр.). Оpubліковано баланс паливно-енергетичних ресурсів УРСР порівняно з 1962 р. і за 1965 р.

Докладно охарактеризовано в збірнику географічні фактори: висота, крутизна схилів, найважливіші гірські вершини і перевали, а також географічна карта (моря, водосховища, основні ріки, найважливіші озера і закриті лимани, канали, відомості про клімат УРСР), температура повітря, опади — за даними метеорологічних станцій за 1881 — 1935, 1962 — 1965 рр.).

Паралельно з універсальними статистичними щорічниками "Народне господарство Української РСР" видавалися короткі довідники "Українська РСР у цифрах" за кожен рік окремо. В такому довіднику за 1961 р.¹¹⁴ показники у грошовому вимірі наведено за всі роки у новому масштабі цін, встановленому з 1 січня 1961 р. У довіднику показані темпи зростання національного доходу і галузеву структуру сукупного національного продукту УРСР. Вміщено дані про виробництво найважливіших видів промислової продукції у розрахунку на душу населення і про валові збори сільськогосподарських культур (за 1958 — 1961 рр. порівняно з 1940 р.) Цікавими є дані

обстежень споживання сім'ями робітників і службовців основних продуктів харчування, одягу і взуття.

Довідник за 1964 р.¹¹⁵ подає зменшений обсяг відомостей про сільське господарство (у довіднику за 1961 р. — 90 таблиць, а в довіднику за 1964 р. — лише 10). Зате більше уваги в ньому приділено зростанню продуктивності праці у промисловості, темпів збільшення капітальних вкладень. У довіднику за 1965 р.¹¹⁶ найважливіші статистичні дані наведено не лише по Україні в цілому, а й по її великих економічних районах і областях. Обнародовано також народногосподарські підсумки за роки семирічки (1959—1965 рр.), план якої, як відомо, не був виконаний подібно до більшості п'ятирічних планів.

Названі джерела з точки зору практичного використання містять більш обмежене коло цифрових даних порівняно з статистичними щорічниками "Народне господарство Української РСР". Слід враховувати їх специфічне призначення — для політико-масової та агітаційно-пропагандистської роботи. Тому в них увага акцентувалася на питаннях, які були тоді першочерговими.

Певні відмінності притаманні ювілейним статистичним довідникам, що готувалися працівниками ЦСУ УРСР до річниць Жовтневої революції, утворення СРСР¹¹⁷ або підсумовували успіхи республіки за окремі великі періоди.¹¹⁸ Ці відмінності значною мірою зумовлювалися цілеспрямованим пропагандистським призначенням даних видань. Це підтверджує система порівняльних даних у таблицях (дореволюційний і радянський періоди), діаграмах і назвах розділів.

Статистичний довідник "Україна Радянська. 1944—1964" насамперед привертає увагу таблицями, що містять різні порівнювальні дані про розвиток економіки і культури союзних республік: територія і кількість населення, темпи зростання валової продукції (1940—1963 рр.), виробництво найголовніших видів продукції промисловості і сільського господарства, стан освіти і охорони здоров'я. Це дає змогу визначити питому вагу УРСР у загальносоюзній економіці, виділити пріоритетні напрями розвитку окремих галузей народного господарства республіки. Основна увага приділялася у той час, як свідчить розділ "Республіки вклад трудовий", виробництву засобів виробництва (група "А"). У 1963 р. Виробництво засобів виробництва становило 73,3% промислової продукції, а виробництво предметів споживання (група "Б") — лише 26,7%,¹¹⁹ що негативно позначалося на життєвому рівні народу.

В період перебування на чолі партії і держави М.С.Хрущова лозунг — випередити США за виробництвом найголовніших видів продукції на душу населення — набув широкого розголосу в країні. Комуністичне суспільство, як тоді вважалося, має бути "в основному" збудоване в 1980 р., і на цей час СРСР за основними економічними показниками перевищить США — найбільш потужну і багату країну капіталізму. Це положення, звичайно, повною мірою позначилося на змісті довідника. Його 14 таблиць містять порівняльні дані про темпи зростання обсягу промислової продукції в СРСР, УРСР і деяких капіталістичних країнах, виробництво її основних видів на душу населення в СРСР, УРСР і США в 1963 р., темпи капітальних вкладень у цих

країнах, кількість збудованих квартир на 1000 чол. (1953, 1958, 1963 рр.), число студентів і лікарів, а також відомості про народжуваність, природний приріст населення. Більш стисло подані фактичні відомості у розділах “Наука і суспільство”, “Охорона здоров’я”, де здобутки були досить скромними.

Водночас багато важливих питань у згадуваних статистичних збірниках не знайшли відображення. Зокрема, “білою” плямою лишилася проблема масового спустошення, обезлюднення “неперспективних” сіл в Україні, яке розпочалося ще наприкінці 30-х років. Укрупнення колгоспів і сільських Рад, інші волонтаристські експерименти в післявоєнні роки також мали негативні наслідки. На початку 60-х років у спеціальному урядовому циркулярі навіть роз’яснювалося, що “існуючі населені пункти діляться на перспективні, які підлягають укрупненню та благоустрою, і неперспективні, що підлягають поступовій ліквідації в міру амортизації житлового фонду”.¹²⁰ Така недалекоглядна політика призвела до зникнення в Поліссі, на Сумщині, Київщині, Поділлі, півдні України тисяч сіл, що завдало непоправної шкоди сільському господарству. Масова міграція з сіл у міста тривала і в наступні роки. За підрахунками Ю.О.Курносова, протягом 1966—1985 рр. із українського села виїхали 4,6 млн чол.¹²¹

У збірнику “Досягнення Радянської України за 40 років” відсутні відомості про продуктивність праці у сільському господарстві і капітальному будівництві. Дані про собівартість промислової продукції наведені в ньому лише за три роки п’ятої п’ятирічки. Немає й інформації про газифікацію міст, чисельність вугільних шахт, про окремі важливі галузі сільсько-

господарського виробництва, (садівництво, виноградарство). Подекуди припущено методичні помилки: у діаграмі "Зростання товарообігу державної і кооперативної торгівлі" цифрові дані про загальний товарообіг і громадське харчування в 1956 р. (порівняно з 1924 р.) наведено у цінах відповідних років, а не в порівняльних.

Окремий комплекс статистичних джерел становлять регіональні збірники, підготовлені статуправліннями різних областей УРСР. Хоча ці видання й відрізняються меншим ступенем інформативності, вони є важливим джерелом додаткових даних, конче необхідних дослідникам для вивчення стану різних галузей народного господарства в окремих регіонах республіки.

Так, регіональна статистика в цілому правдиво відображала складне становище, в якому перебувало рільництво. Це видно на прикладі довідника статистичного управління Дніпропетровської області за 1959 р. Таблиця про валовий збір сільсько-господарських культур у всіх категоріях господарств дає, наприклад таку картину (в тис. тонн):¹²²

Культура	1940 р.	1953 р.	1959 р.
Зернові	1999	1697	1696
Картопля	358	273	201
Кормові корнеплоди	454	218	209
Овочі	373	187	216

Як випливає з таблиці, валові збори основних сільськогосподарських культур в області не лише не досягли показників передвоєнного 1940 р., а по таких культурах, як зернові, картопля і кормові

коренеплоди, мали стійку тенденцію (попри усіляким вказівкам і рішенням партійних і державних органів) до зниження. Не краще справи були і з врожайністю зерна (в ц з га): 1940 р. — 14,8; 1953 р. — 13,7; 1959 р. — 14,5.¹²³

Щодо промислової статистики, то вона “кульгала” на обидві ноги. У згаданому вище довіднику, наприклад, не знаходимо узагальнюючих даних про продукцію металургійної промисловості Дніпропетровщини. Є лише відомості (в процентах до 1955 р.) про зростання валової продукції на окремих металургійних підприємствах (завод ім. Петровського, Новомосковський металургійний завод, завод ім. Держинського та ін.).

Дещо повніше висвітлено стан промисловості у статистичному довіднику по Луганській області (Донецьк, 1963). Тут подано таблицю про виробництво (у натуральних показниках), електроенергії, барвників, металорізальних верстатів, будівельних матеріалів, предметів народного споживання. Показано динаміку виплавки чавуну, сталі, прокату (в процентах), видобутку вугілля (в тоннах), а також структуру паливно-енергетичного балансу області. У той же час в збірнику немає навіть згадок про виробництво паровозів і тепловозів (такі дані були опубліковані лише через 13 років — у статистичному збірнику “Народное хозяйство Ворошиловградской области” (Донецьк, 1976). Те ж саме можна сказати про машинобудівну промисловість Одещини, показники роботи якої відсутні в обласному статистичному збірнику видання 1960 р.

У ряді обласних збірників відчувається різнобій у поданні статистичних показників. Це пов'язано

значною мірою як із застарілою методикою підрахунків, так і з методикою підготовки одержаної інформації до публікації. Слід також відзначити потяг укладачів до надмірної засекречуваності статистики. У першому післявоєнному збірнику про народне господарство Харківщини¹²⁴ особлива увага приділена характеристиці змін, що відбувалися в області за роки семирічки. У той же час в довіднику відсутні дані про основні виробничі фонди промислових підприємств, впровадження у виробництво нової техніки, освоєння нових видів продукції, енерго- і фондоозброєність праці та ін. Впадає в око статистичний різнобій: у розділі "Сільське господарство" відомості про посівні площі по всіх категоріях господарств дано за 1940-1963 рр., посівні площі в розрізі окремих культур — за 1956-1963 рр., дані про сортові посіви — за 1954-1963 рр. Зростання тракторного парку області показано в порівнянні з 1946 р., а динаміку парку зернових комбайнів — в порівнянні з 1951 р. Усі показники в довіднику дано лише в цілому по області. Немає показників по районах, що, звичайно, ускладнює комплексний аналіз економічного розвитку. Вкрай обмежено представлені дані про зростання суспільних фондів споживання, соціальне забезпечення трудящих, обслуговування їх санаторіями, будинками відпочинку, лікувальними закладами. Відсутні у збірнику й показники про динаміку і використання місцевого бюджету. Дані сільськогосподарської статистики також істотно хибують — немає таблиць з групуванням господарств, не наведені дані про передові колгоспи і радгоспи.¹²⁵

Такий підхід до сільськогосподарської статистики характерний для значної кількості збірників, особ-

ливо тих, що видавалися в промислових областях УРСР. Лише після того як у березні 1965 р. почав змінюватися курс на інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва шляхом його комплексної механізації і вдосконалення господарських стимулів, у статистичних виданнях стало приділятися більше уваги показникам валового доходу, прибутку і рентабельності, продуктивності праці і ефективності використання основних засобів виробництва. У щорічних звітах колгоспів оцінки праці у трудових днях змінюються грошовою формою оплати праці з її гарантованим мінімумом.

Республіканський щорічник "Народне господарство Української РСР" в 1967 р. насамперед привертає увагу тим, що в ньому вперше опубліковані дані за 1917 і 1922 рр. по ряду найважливіших показників: розвитку промисловості за формами власності (порівняно з 1913 р.) за 1928 і 1940 рр., колективізації сільського господарства, ліквідації безробіття, витіснення приватної торгівлі з роздрібною товарообороту (за 1924—1931 рр.). Вміщено й таблицю про розподіл селянських дворів в Україні до революції (в процентах) і розподіл сільськогосподарських земель. У щорічнику подано електробаланс народного господарства. Спеціальна таблиця вперше знайомить читачів з обсягом видобутку (починаючи з 1913 р.) у республіці нафти з газовим концентратом і природного газу (разом із попутним) у натуральному обчисленні. Наведені у щорічнику дані свідчать, що вдосконалення планування і посилення економічного стимулювання промислового виробництва сприяли поліпшенню показників економічного розвитку республіки, зокрема підвищенню ефективності вироб-

ництва і приросту продуктивності суспільної праці (з 1971 р. ці показники навпаки “заякорилися” на місці).

В цілому аналіз статистичних видань кінця 50-х—60-х років свідчить про їх різний якісний рівень, неспівставність багатьох показників.

Серед тематичних республіканських статистичних видань 60-х років виділяється ґрунтовний збірник, присвячений розвитку сільського господарства республіки.¹²⁶ Наведені в ньому дані частково порівнюються з 1913 р., а переважна більшість — з 1940 і наступними роками. Привертають увагу найважливіші відомості по всіх областях республіки.

Аналіз основних показників розвитку сільського господарства у зведеному розділі дає, зокрема, можливість зробити висновки про процеси, які відбувалися на селі у післявоєнні роки. Як свідчать цифри, валова продукція сільського господарства у 1945 р. в республіці значно зменшилася порівняно з довоєнним рівнем і становила лише 76% від рівня 1913 р., валовий збір зерна — 47%. Лише у 1955 р. вдалося перевищити довоєнний рівень виробництва на 20%.¹²⁷ Система статистичних даних (понад 240 таблиць) детально характеризує стан рільництва: розподіл земельних угідь, структуру посівних площ, використання зрошуваних і осушених земель, урожайність культур, внесення мінеральних добрив і застосування хімічних засобів захисту рослин (в 1950—1968 рр.). Понад 120 таблиць присвячено тваринництву — дані про чисельність корів, коней, свиней, овець, кіз, птиці, бджолосімей, витрати кормів тощо.

Значний інтерес для істориків й економістів становлять дані про основні виробничі фонди та капітальні вкладення у сільське господарство республіки. Ці відомості подано окремо по колгоспах і радгоспах за 1966, 1967 і 1968 рр., а також по областях. Таблиці розкривають добре структуру основних виробничих фондів, фондоозброєність праці, капіталовкладення держави і колгоспів в об'єкти виробничого призначення (по п'ятирічках і окремо за кожен рік протягом 1961—1968 рр.). У розділі “Механізація та електрифікація сільського господарства” знаходимо дані про енергетичні потужності і енергоозброєність праці, парки тракторів, зернозбиральних комбайнів і вантажних автомашин, механізацію робіт у рільництві і на тваринницьких фермах. Привертають увагу таблиці з групуванням колгоспів, радгоспів, які використовували електроенергію, а також з групуванням за кількістю двигунів на кінець 1968 р. по областях (порівняно з 1940 р. споживання електроенергії у сільському господарстві республіки збільшилося у 40 разів). Особливо важливе значення мають цифрові показники про продуктивність праці у колгоспах і радгоспах (дано в процентах по 1950 р.).¹²⁸ Ряд таблиць висвітлюють основні показники розвитку колгоспів і радгоспів УРСР. Нарешті, окремий розділ містить дані про зростання матеріального добробуту сільського населення: кількість проданих трудівникам села промислових і продовольчих товарів, обсяг виконаних для них робіт підприємствами побутового обслуговування, кількість загальноосвітніх шкіл та культосвітніх закладів у сільських місцевостях республіки та ін.

Безпосередня тенденційна залежність статистичних публікацій від характеру суспільно-політичних процесів у країні особливо чітко простежується в наступних виданнях застійного періоду (70-ті — перша половина 80-х років). Високі темпи економічного розвитку протягом 50-х—60-х років досяглися в основному екстенсивним шляхом — залученням дедалі зростаючих обсягів сировини, матеріалів, робочої сили. У статистиці в цей час панувала настанова на демонстрацію успіхів і переваг радянської економіки, замовчування труднощів і негативних явищ. Коли ж можливості екстенсивного виробництва на початку 70-х років вичерпалися, тезу про “переваги” наших темпів порівняно з країнами Заходу довелося вилучити з програмних документів. До того ж наочно виявилось відставання СРСР у темпах науково-технічного розвитку, ефективності використання основних фондів, технологій, сировини. В УРСР у 1966—1970 рр. загальний обсяг продукції промисловості зріс на 50%, а у 1981—1985 рр. — лише на 19%. Темпи ж зростання продуктивності праці у зазначені роки зменшилися вдвічі.¹²⁹

Погіршилася на початку 70-х років і ситуація у статистиці, якій нав'язувалася спотворена ідеологічна функція формування ілюзії благополуччя і непогрішності командно-бюрократичної системи. Такий лакувальний підхід позначався і на методології формування показників (темпів суспільного виробництва, динаміки цін, рівня споживання продуктів, показу ефективності і втрат на виробництві), тенденційних, приховуваних від суспільства переглядах методики формування даних. У цей період масового характеру набули всілякі приписки, за

якими приховувалися розтрата і крадіжки громадського майна на різних рівнях. Статистичні органи, догоджаючи “вищим інтересам”, нерідко видавали спотворену інформацію про розвиток народного господарства. За фасадом цифрового благополуччя в економіці республіки приховувалися серйозні вади статистики, зумовлені, зокрема, хибною методикою обчислень. Статистиками широко практикувався в економічних розрахунках повторний облік вартості вироблюваної продукції (“повітряний вал”).

Розглянемо статистичні дані, наведені у збірнику Донецького обласного статуправління, виданому у 1972 р. Вони визначають питому вагу окремих видів продукції Донеччини у важкій промисловості СРСР та УРСР, у тому числі по чавуну: в 1965 р. — 13,6 млн. т. (20,5% виробництва в СРСР і 41,7% — в УРСР), у 1971 р. — 18,8 млн. т. (21,1% виробництва в СРСР і 44,8% — в УРСР).¹³⁰ Водночас чітко простежується тенденція до прикрашення окремих показників. Узяти хоча б таблицю середньомісячного видобутку вугілля на одного шахтаря (в тоннах):¹³¹

Роки	УРСР	Донецька область
1940	25,7	26,6
1950	21,8	22,3
1960	28,1	28,4
1965	33,8	33,5
1970	38,9	37,6
1971	40,6	39,3

З наведених даних випливає, що середньомісячний видобуток вугілля на шахтах Донбасу протягом останніх років був значно нижчий, ніж у вугільній промисловості УРСР. Але оскільки на фоні загальносоюзних показників таке співвідношення виглядало б ще гірше, то порівняльні дані по СРСР донецькі статистики лукаво вирішили не наводити. Тим часом у збірнику “Народное хозяйство Донецкой области”, виданому у 1966 р., дані про середньомісячний видобуток вугілля на одного робітника в СРСР публікувалися.

Взірцем “благополучної” статистики може служити збірник “Сільське господарство Української РСР за десять років. 1965—1975” (К., 1975), виданий до 10-річчя березневого (1965 р.) пленуму ЦК КПРС. Він мав показати “істотні зрушення за чотири роки дев'ятої п'ятирічки” щодо збільшення обсягів промислового виробництва, середньорічного валового збору зерна, заготівель м'яса, яєць та інших продуктів. У збірнику вміщено основні показники розвитку сільського господарства республіки в 1964 і 1974 рр. Проте в ньому не згадується хронічна нестача продуктів харчування, з чим постійно стикалися трудівники міста і села. Схвалювані ж одностайно рішення вищих партійних органів щодо реалізації рішень березневого пленуму ЦК КПРС не дали істотних результатів.

Збірники, що видавалися у 70-х—80-х роках ЦСУ при Раді Міністрів УРСР (“Народне господарство Української РСР”, “Українська РСР у цифрах” — за кожен рік окремо, “Сільське господарство Української РСР” та деякі інші), у структурному плані не зазнали докорінних змін. Однак у них

з'являються нові розділи. Так, у щорічнику про народне господарство УРСР за 1975 р.¹³² виділено самостійний розділ "Наука і технічний прогрес", який містить розширену інформацію про освоєння нових видів продукції, модернізацію виробничого устаткування, технічну реконструкцію залізничного транспорту, випуск продукції з державним Знаком якості та ін. З'явилися нові таблиці і в розділі "Промисловість" (кількість підприємств, що перебували на самостійному балансі, по галузях; число виробничих об'єднань по міністерствах). Звичайно, слід мати на увазі, що наведені в них дані — результати діяльності вкрай замонополізованої економіки, всевладдя державних відомств в особі міністерств, комітетів, главків. Супермонополії за умов відсутності конкуренції гальмували науково-технічний прогрес, знижували якість товарів, невинновладно завищували ціни на продукцію.

У міру дальшого зниження у застійний період ефективності різних галузей народного господарства помітно звужується інформативність статистики. Якщо, скажімо, у щорічниках "Народне господарство Української РСР" за 1980 і 1982 рр. ще знаходимо таблиці про темпи зростання основних фондів, фондозабезпеченості і фондоозброєності праці в колгоспах, радгоспах і міжгосподарських підприємствах, то відомостей про закупівлю державою продуктів сільського господарства у щорічнику за 1982 р. немає.

До статистичних показників цього періоду треба підходити особливо обережно, оскільки реальні дані часто штучно "поліпшувалися" підприємствами, щоб одержати премії. Численні приписки приховували

також факти масового розбазарювання громадського добра, корупцію. Відсутність у статистичних публікаціях достовірних даних про кон'юнктуру на зовнішньому і внутрішньому ринках не давала можливості плановим органам правильно визначити економічні пропорції, оптимальну структуру державних інвестицій.

Аналіз таблиць, вміщених у статистичних виданнях, дає невтішні докази зниження темпів розвитку різних галузей народного господарства УРСР до рівня, який фактично означав настання економічної стагнації. Розвиток економіки набув нездорового характеру. У народному господарстві зростало фінансове напруження, різко знизився вплив економічних стимулів підвищення якості й ефективності, почалося відставання наукового і технічного рівня промислового виробництва від найбільш розвинутих країн.

З початком перебудовних процесів у країні, зокрема в зв'язку з реорганізаційними змінами у сільському господарстві, в статистичному щорічнику "Народне господарство Української РСР у 1985 році" з'явився розділ "Агропромисловий комплекс" (замість розділу "Сільське господарство"), де зосереджено дані про кількість підприємств та організацій АПК, питому вагу його продукції, темпи зростання обсягу останньої у відповідних галузях тощо. Водночас не слід забувати, що подвійний рахунок ще продовжував застосовуватися у сільськогосподарській статистиці. Скажімо, у тваринництві при передачі худоби на відгодівлю населенню вага молодняка в звітності враховувалася двічі. При цьому штучно занижувалися показники виробництва

тваринницької продукції в особистих господарствах колгоспників та інших груп населення.¹³³ Хибною залишалася й методика обчислення показників праці в сільському господарстві. В інших країнах вона визначається як співвідношення обсягу готової продукції до витрат праці, а в радянській статистиці продуктивність обчислювалася за валовою продукцією. В результаті продуктивність праці в сільському господарстві СРСР була, за даними статистики, втричі вищою, ніж насправді.¹³⁴

У згаданому щорічнику за 1985 р. з'явився також розділ "Природні ресурси і охорона навколишнього середовища", який характеризує сфери діяльності людини: земля, надра, водні ресурси, повітряний басейн. Аналогічні дані, в тому числі про державні вкладення на заходи щодо охорони природи і раціонального використання ресурсів, вміщені також у довіднику "Українська РСР у цифрах" за 1985 р.¹³⁵ Вони дозволяють краще уявити тяжке становище, в якому опинилися природні багатства України в умовах варварського винищення лісів, затоплення мільйонів гектарів родючих земель, забруднення повітря і води промисловими відходами тощо.

Короткі статистичні довідники цього періоду¹³⁶ містять таблиці із демографічними даними про народжуваність, смертність та природний приріст населення в 1913, 1940, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970—1985 рр. Перепис населення 1979 р. зафіксував скорочення в УРСР питомої ваги представників корінної нації, помітне зниження темпів приросту населення протягом 1960—1980 рр. Це підтверджують і дані опитування, проведеного серед заміжніх

жінок різних національностей у віці 18—44 років, про кількість очікуваних ними дітей, включаючи наявних. Виявилось, що найменшу кількість дітей бажали мати росіянки та українки: 1,96 дитини на одну російську жінку і 2,06 — на одну українську. Таким чином, кількість очікуваних дітей не забезпечує простого відтворення цих націй.¹³⁷

Серйозним недоліком згаданих вище явищ є відсутність у них даних про темпи зростання цін, рівень заробітної плати, а також соціальної статистики (пенсійного забезпечення, травматизму на підприємствах тощо). Немає й таких відомостей, як стягнення з населення непрямих податків та інших важливих питань фінансової статистики.

Окрему групу статистичних видань в УРСР становлять збірники з політичної статистики. Використовуючи їх, необхідно враховувати особливості суспільного життя в республіці на час виходу відповідних книг у світ.

Узяти хоча б збірник про підсумки виборів до Верховної Ради УРСР (сьомого скликання) і до місцевих Рад депутатів трудящих, виданий у 1968 р.¹³⁸ Він містить різноманітні відомості, що стосуються діяльності органів державної влади (кількість виборчих округів і комісій; склад депутатів за статтю, партійністю, освітою, соціальним станом; результати голосування на виборах; дати проведення сесій тощо). Аналіз новообраного складу депутатського корпусу дає змогу краще зрозуміти необхідність рішучого його оновлення, оскільки проголошення народовладдя в республіці у той період було в основному декларативним — справжнім господарем держави залишався адміністративний

командно-бюрократичний апарат, насамперед партійні органи.

У збірнику "Комуністична партія України в цифрах"¹³⁹ таблиці розкривають лише позитивний аспект кількісних та якісних змін у складі Компартії України, її структурі за 70 років діяльності. Аналогічним чином складено статистичні довідники про комсомол України.¹⁴⁰

Значний джерелознавчий інтерес становлять статистичні довідники про пресу, які готувалися Книжковою палатою УРСР.¹⁴¹ Ці видання дають найбільш повні відомості про післяжовтневу друковану продукцію республіки: книги, журнали, газети, ноти та твори друкованої графіки. Матеріали державної статистики друку відтворюють історію видання в республіці художньої, суспільно-політичної, технічної, сільськогосподарської та іншої літератури. Видання книг в УРСР у післявоєнний період висвітлено у статистичних таблицях за рубриками: роки, кількість книг, тираж, друковані аркуші-відбитки (у тис.), середній тираж книг, середній обсяг книг (в друк. арк.).

Статистичні довідники про пресу, повторюючи в основному структуру подання матеріалу, мають водночас певні відмінності. Так, в усіх основних таблицях довідника "Преса Української РСР. 1918—1973", крім щорічних статистичних рядів, дано сумарні підсумки випуску літератури по роках п'ятирічок. Це розширює можливості з'ясування тенденцій і закономірностей розвитку видавничої справи в республіці. Слід, однак, мати на увазі й те, що тодішня ідеологія помітно позначилася на змісті статистичних видань про пресу УРСР. Якщо в

першому такому довіднику “Преса Української РСР. 1918—1957” знаходимо, наприклад, таблиці з детальними даними про видання в Україні творів 150 радянських письменників (у тому числі мовами народів УРСР і в перекладах з української мови), то згодом така різноманітність статистичного показу зникає. Зменшується й кількість таблиць, що ілюструють видання суспільно-політичної і соціально-економічної літератури.

Отже, протягом 70-х — першої половини 80-х років діяльність органів державної статистики УРСР, як і всієї радянської статистики, мала істотні недоліки, оскільки на ній негативно позначилися застійні явища в економічному, соціальному і культурному житті країни.

Якісні зрушення в державній статистиці України у другій половині 80-х — початку 90-х років

Якісний етап в оновленні змісту статистичних видань розпочався з настанням у другій половині 80-х років перебудовних процесів у житті республіки. Так, у статистичному щорічнику про розвиток народного господарства республіки у 1985 р. з'являються більш змістовні дані про промисловість з розподілом на машинобудівний комплекс, виробництво конструкційних матеріалів і хімічних продуктів, паливно-енергетичний комплекс, виробництво товарів широкого споживання. В той же час у щорічнику ще не було повних даних про національний дохід республіки, що ускладнювало, наприклад, визначення дотацій окремим галузям народного господарства. Адже існуюча на той час система цін

сформувалася під впливом адміністративно-командної системи, в якій товарно-грошовим відносинам відводилася роль підтримання формального госпрозрахунку, а вартісним показникам — функції обміну при плануванні виробництва і розподілі продукції. В результаті ціни “відірвалися” від економічних інтересів як виробничників, так і споживачів і перестали відображати витрати і корисність виробу. Зв’язок між оптовими і роздрібними цінами забезпечувався шляхом дотацій, які становили значну частину витрат бюджету.

Помітніші ознаки статистичних змін бачимо в ювілейному щорічнику “Народне господарство Української РСР у 1986 році”¹⁴² та довіднику “Українська РСР у цифрах у 1986 році”.¹⁴³ В обох виданнях наведено основні показники економічного і соціального розвитку України за 70 років радянської влади. Більшість цих показників дано у порівнянні з 1917 р., а частина — у порівнянні з 1913 і 1940 рр.

Матеріали, особливо з економічної статистики, відчутно насичені новим змістом. У розділі “Інтенсифікація суспільного виробництва” наведені дані про об’єднання промисловості, що працювали в нових умовах господарювання, а також дані про основні фонди за галузями народного господарства (у порівняльних цінах 1973 р.), баланс основних економічних фондів у 1986 р. Велика увага приділена ресурсозбереженню: середньорічним темпам зростання продуктивності праці, атестації робочих місць у промисловості, темпам зниження матеріальних витрат, використанню вторинної сировини (в 1985—1986 рр.) та ін. Значно ширше, ніж у щорічнику за 1985 р., показано розвиток паливно-енергетичного,

металургійного, машинобудівного, хіміко-лісового комплексів (в останньому, зокрема, вперше дано відомості про промисловість синтетичних смол і пластичних мас). Детально висвітлена робота агропромислового комплексу, включаючи всі галузі сільського господарства і харчової промисловості. Щорічник містить також таблиці про будівельні бригади, які застосовували бригадний підряд у 1980, 1985, 1986 рр.

Виділено розділ “Суспільний розвиток і підвищення життєвого рівня народу”, в якому є таблиці з найрізноманітнішими даними: про національний дохід, оплату праці і прибутки населення, забезпечення населення товарами і послугами, роботу студентських трудових загонів, кількість населення, яке брало участь у комуністичних суботниках (1970, 1980, 1985, 1986 рр.). Таблиці про забезпечення населення житлом акцентують увагу на капітальних вкладеннях по джерелах фінансування, кількості збудованих квартир та їх загальній площі, числі осіб, які поліпшили житлові умови, благоустрої міського житлового фонду, газопостачанні та ін. Розділ “Фінанси і кредит” має такі істотні доповнення, як таблиці про прибуток підприємств, рентабельність підрядних будівельних організацій.

У даному довіднику є також відомості з політичної статистики — таблиці про окремі результати виборів 1985 р. до Верховної Ради УРСР та місцевих Рад народних депутатів (кількість і склад депутатів за родом занять).

Протягом 1985—1987 рр. у статистичних матеріалах ще відчувалася певна тенденційність у методології розрахунків. Так, при публікації даних про

валовий національний продукт, валовий суспільний продукт і національний дохід та реальні грошові доходи населення вносилися зміни, які "усували" вплив скорочення виробництва і реалізації алкогольних напоїв на динаміку цих показників. У результаті темпи зростання національного доходу штучно завищувалися. Так само завищувався обсяг ресурсів зерна (він враховувався разом з невикористаними домішками); у дані про споживання м'яса населенням не виправдано включалося сало і субпродукти. В роздрібний товарообіг, який повинен відображати обсяг продажу товарів населенню в обмін на його грошові доходи, чомусь включався обсяг продажу непродовольчих товарів організаціями та підприємствами (дрібний опт).

Здебільшого не задовольняла й статистика якості продукції. Обстеження об'єднань і підприємств машинобудування республіки, проведене у 1987 р., свідчило про те, що великий обсяг продукції ще має низьку якість. Так, у виробничому об'єднанні "Одеса-грунтмаш" Мінсільгоспмашу СРСР не була прийнята вся представлена продукція; більше половини її не прийнято тоді і на машинобудівному заводі ім. 25 жовтня Мінважпрому СРСР (Миколаївська область).¹⁴⁴

В липні 1987 р. ЦСУ СРСР перетворено на союзно-республіканський Державний комітет СРСР по статистиці (Держкомстат СРСР). Одноіменний комітет створений і в УРСР. Найголовнішими завданнями державної статистики в нових умовах господарювання проголошувалися всебічне дослідження наявних у суспільстві перетворень, економічних і соціальних процесів на основі науково обгрунтованої

системи показників, узагальнення й прогнозування тенденцій розвитку народного господарства, виявлення наявних резервів зростання ефективності суспільного виробництва, своєчасне забезпечення надійною інформацією партійних, господарських, економічних органів і широкої громадськості.¹⁴⁵ Передбачалося також регулярно випускати статистичні збірники по всіх галузях народного господарства, союзних республіках, краях і галузях, а також тематичних — з найважливіших економічних і соціальних проблем.

Невдовзі у статистичні збірники, що видавалися Держкомстатом УРСР, була включена значна кількість показників, які раніше не публікувалися: основні показники по областях і народногосподарських комплексах, дані про використання робочої сили в різних галузях промисловості, про ресурсозбереження, використання і переробку вторинної сировини. Ширше почали публікуватися численні соціальні і демографічні показники, дані про разові і вибіркові обстеження. Зокрема, в пресі стали вміщуватися відомості про середню тривалість життя, дитячу смертність, про дітей-інвалідів, розміри пенсій, статистичні характеристики екологічного середовища в республіці, дані про виробництво і продаж спиртних напоїв.¹⁴⁶ Публікувалися й окремі дані про стан злочинності в республіці.

З 1987 р., згідно з Державним планом економічного і соціального розвитку УРСР, темпи зростання окремих показників установлювалися відповідно до плану, а не фактично, як було раніше. Це давало можливість ліквідувати підхід до планування від "досягнутого", а трудовим колективам розкривати

і приводити в дію резерви. Для оцінки виконання планів фактичні дані у статистичних виданнях почали наводитися , також відносно планової бази. У щорічнику про народне господарство республіки за 1987 р.¹⁴⁷ помітно розширено дані про виконання державного плану економічного і соціального розвитку. Доповнено перелік випуску основних видів промислової продукції, ширше висвітлено й проаналізовано негативні явища в економіці. Так, відзначаючи певні досягнення 488 об'єднань і підприємств промисловості УРСР, які працювали в умовах повного госпрозрахунку і самофінансування, упорядники щорічника водночас вказували на можливе відставання від намічених завдань. Причини — невиконання значною кількістю підприємств договірних зобов'язань щодо поставок продукції, недостатні темпи поліпшення якості виробів, повільне впровадження у народне господарство досягнень науки і техніки, слабке задоволення попиту населення багатьма видами одягу, трикотажних виробів і взуття, помітний розрив між грошовими доходами населення і товарообігом, фондом споживання. Вміщена у довіднику таблиця про виробництво найважливіших видів високоефективної продукції засвідчувала зниження випуску прокату із низьколегованої сталі, обсадних труб, полістиролу і сополімерів, полівінілхлоридної смоли, роторних і роторно-конвеєрних ліній та ін.¹⁴⁸ Таблиця з даними про садівництво і виноградарство красномовно констатувала помітне зменшення порівняно з попередніми роками земельних площ, зайнятих під плодово-ягідними культурами і виноградниками, а також про зниження їх врожайності¹⁴⁹ як результат

непродуманої кампанії по боротьбі з пияцтвом та алкоголізмом.

Звичайно, опубліковані у цих статистичних виданнях дані не можна вважати бездоганними. Факти фальсифікації звітності на місцях були непоодинокими. Так, у 1987 р. в ході перевірок були виявлені приписки в Харківській області на 10,8% об'єктів, в Києві — на 16,6%.¹⁵⁰ Органами державної статистики УРСР спільно з іншими контролюючими відомствами протягом останніх п'яти років у середньому за рік перевірялися в республіці 24 тис. об'єктів і на 12,8 тис. з них виявилися приписки й інші викривлення звітності.¹⁵¹

Статистичний щорічник “Народне господарство Української РСР у 1988 році”,¹⁵² який відрізняється від попереднього за структурою, після загально-економічних показників подає дані про соціальний розвиток (у щорічнику за 1987 р. йшов розділ про інтенсифікацію суспільного виробництва). Відомості про населення республіки враховують попередні підсумки перепису населення 1989 р. і включають: загальні коефіцієнти народжуваності; смертності і природного приросту населення (в розрахунку на 1000 чол.) в 1970, 1980, 1985—1988 рр.; питому вагу дітей, народжених жінками, які не перебували в шлюбі; смертність населення (1980—1988 рр.) за основними причинами смерті; загальні коефіцієнти укладання шлюбів і розлучень (на 1000 чол.) в 1970—1988 рр. Дані, що характеризують трудові ресурси, дають можливість зробити висновки про розподіл населення у народному господарстві за галузями і секторами діяльності, чисельність працівників апарату органів управління, питому вагу

робітників і службовців пенсійного і передпенсійного віку станом на 1 червня 1987 р., розподіл чисельності працюючої молоді (у віці до 30 років) по галузях народного господарства. Таблиці інформують про підготовку кваліфікованих робітників у професійно-технічних училищах, витрати на заходи по охороні праці. Є, однак, і в цьому розділі певні недоліки. Так, у статистиці зайнятості немає даних, за якими можна було б визначити розміри прихованого безробіття.

Помітне місце приділено у щорічнику статистичним даним про нові форми організації праці. Вперше можна дізнатися про основні показники діяльності кооперативів (кількість діючих кооперативів, число працюючих у них, обсяг реалізованої продукції за рік), чисельність громадян, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, а також кількість керівників державних підприємств, обраних трудовими колективами. Оpubліковано й основні показники роботи об'єднань і підприємств в умовах повного госпрозрахунку і самофінансування.

У процесі перебудови важливим завданням соціальної статистики стало наукове обґрунтування системи розрахунків, що визначає матеріальні умови трудящих. Зрозуміло, що вміщені у щорічнику таблиці про доходи населення становлять особливий інтерес для суспільствознавців. Адже в них враховані результати переведення робітників і службовців на нові умови оплати праці, підвищення зарплати вчителям та іншим працівникам народної освіти, зростання реальних доходів населення. Особливу увагу привертають дані, одержані в ході спеціальних обстежень сімейних бюджетів робіт-

ників, службовців і колгоспників, зокрема складу сукупного доходу сімей (заробітна плата, доходи від особистого господарства, витрати на харчування, придбання промислових товарів, культурно-побутові потреби, податки, платежі, нагромадження сім'ї), матеріального становища пенсіонерів та ін.

10 таблиць включені до нового розділу "Охорона громадського порядку, прав і законних інтересів громадян" Після тривалої перерви (з 20-х років) вони знову інформують громадськість про кількість зареєстрованих злочинів різних видів у 1985—1988 рр., число засуджених осіб за ухвалами судів і основні види покарань, число розглянутих судами цивільних справ та склад засуджених осіб. Тут же опубліковані дані про послуги нотаріальних контор, юридичну допомогу адвокатів громадянам, смертність населення від вбивств і самогубств. Проте при аналізі злочинності слід враховувати, що остання як соціальне явище має високу латентність (прихованість). За даними наукових досліджень, статистичні показники з окремих видів злочинів занижені порівняно з справжнім станом у 2—3, а то й більше разів.

Статистичні видання за 1989 р.¹⁵³ поряд з даними про соціально-економічний розвиток України вперше характеризують виробництво в республіці найважливіших видів промислової і сільськогосподарської продукції порівняно із зарубіжними країнами (США, ФРН, Франція, Італія, Великобританія, Японія, Китай, Польща, Болгарія, Угорщина, Чехословаччина, Югославія, Румунія). Наведено також таблиці про експорт та імпорт продукції за прямими зв'язками підприємств і

організацій по областях УРСР в 1989 р., а також про кількість в областях підприємств, створених разом із зарубіжними країнами. Особливу увагу привертають статистичні міжнародні порівняння, вміщені у виданнях за 1990 р.¹⁵⁴ У них є такі дані: показники технічного рівня виробництва в окремих країнах; споживання продуктів харчування; кількість населення; загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення; коефіцієнти дитячої смертності; очікувана тривалість життя при народженні; кількість студентів.

У щорічнику "Народне господарство Української РСР у 1990 році" порівняно з попередніми виданнями значно розширена інформація про фінансовий стан (зокрема, про структуру оборотних коштів та джерела їх утворення), споживчі ціни. Вперше наведено результати деяких соціологічних обстежень у 1990 р. (за даними вибіркового опитування): думка працюючих жінок про умови їх праці, думка населення про рівень матеріального достатку сім'ї та про перспективу матеріального становища сім'ї через 1—2 роки, думка учнівської молоді про окремі антисуспільні явища (споживання спиртних напоїв і наркотичних речовин, крадіжки, бійки, проституція, вимагання). Це свідчить про розширення сфери соціальної статистики.

Щорічник містить також розділ "Охорона навколишнього середовища" Однак останній за своєю інформативністю поступається з ряду важливих позицій статистичним відомостям, вміщеним у збірнику Держкомстату СРСР, виданому в 1989 р.¹⁵⁵ В ньому міститься багато даних про екологію в УРСР, зокрема про рівень захворюваності дорослого

і дитячого населення в містах і його відхилення від середньосоюзних показників, використання питної води на господарські потреби і рівень забрудненості стічних вод. З цього довідника дізнаємося, наприклад, що за ступенем забрудненості і деградації природного середовища Донецько-Придніпровський район посідав в СРСР такі місця: викиди шкідливих речовин на одиницю загальної площі — 1 місце; на одиницю урбанізованої площі — 5 місце; ураження лісів — 4 місце; забруднення рік, дефіцит води — 1 місце; забруднення і ерозія ґрунтів — 4 місце; сукупність антропогенних впливів — 1 місце.¹⁵⁶ Звичайно, такі відомості раніше були “закритими” і ніде не публікувалися. У даному збірнику є також дані про 463 види тварин України, занесені до Червоної книги СРСР, та про 12 заповідників республіки.

Початок 90-х років приніс нові інформативні зміни в статистиці в зв'язку з розширенням гласності, дальшою демократизацією суспільства. Вперше після багатьох десятиріч приховування органами державної статистики негативних фактів дійсності з'явилася можливість відтворити більш-менш реальну картину процесів, що відбувалися в Україні. Так, у звіті Держкомстату УРСР про підсумки соціально-економічного розвитку республіки в 1989 р. було опубліковано реальні показники про темпи приросту національного доходу, рівень інфляції, внутрішній державний борг та ін. У повідомленні також визначалися негативні процеси в оновленні соціального і економічного життя республіки: розбалансованість економіки і споживчого ринку, безгосподарність, необґрунтоване зростання цін, низька трудова

дисципліна, незадовільне забезпечення населення продовольством і житлом.¹⁵⁷

В ряді газет і журналів почали друкуватися статистичні дані опитування населення з питань внутрішньої і зовнішньої політики, діяльності апарату управління, соціальної захищеності різних верств населення, дані про кримінальну злочинність, катастрофи і аварії на транспорті і на підприємствах. Чимало даних наводилося про тіньову економіку. Так, у газеті “Вечірній Київ” вказувалося, що, за підрахунками компетентних органів, у столиці України в 1990 р. налічувалося приблизно 150 підпільних мільйонерів, а по республіці — від 2 до 3,5 тис. В тіньовій економіці в Україні було зайнято не менше як 2—3 млн чол., а загальний обсяг її обороту становив приблизно 15—20 млрд крб. (у масштабі цін 1990 р.).¹⁵⁸ Соціально-економічною базою відтворення тіньової економіки, вказувала газета, є монополізація основних виробничих сфер міністерствами і відомствами, централізоване фінансування сировини і матеріалів, гострий дефіцит товарів на споживчому ринку, корупція у різних ланцюгах влади і управління виробництвом.

Дані про правопорушення в республіці вперше були висвітлені у повідомленні Держкомстату УРСР про соціально-економічний розвиток Української РСР у першому кварталі 1990 р.¹⁵⁹

Огляд статистичних публікацій в Україні протягом 1919—1990 рр. показує, що вони охоплювали широкий діапазон різних сторін життя суспільства, хоч і не з однаковою інтенсивністю.

На початковому етапі радянської статистики (1919 р. — кінець 20-х років) спостерігаємо її становлення і помітний розвиток. У цей період в статистичних публікаціях мало місце в цілому об'єктивне відображення історичної дійсності. Статистика тоді була покликана служити розвитку народного господарства, активно сприяти утвердженню нового суспільного ладу. Побудований баланс народного господарства, на науковій основі почали обліковуватися такі найважливіші показники, як народний прибуток, національне багатство та ін.

В наступні роки, за умов утвердження адміністративно-командної системи, статистичні публікації мали однобічно функціональний характер. Скоротилася і питома вага узагальнюючих статистичних щорічників та інших аналогічних видань. На перший план виступали виробничі показники виконання народногосподарських завдань, в той час як соціальна статистика недооцінювалася. Багато даних з різних галузей суспільно-економічного життя засекречувалися і відкладалися у важкодоступних архівах.

Негативно позначалися на якості статистичних видань тенденційні підходи до висвітлення стану різних галузей економіки, науки і техніки, культури і освіти, а нерідко і навмисне фальсифікування статистичних показників на догоду “вищим інтере-

сам" партійних і державних кіл. У спотворенні реальних даних про темпи, рівні і пропорції соціально-економічного розвитку республіки помітну роль відігравали також недосконалість методології статистики, відмінності від прийнятої в світовій практиці системи одержання статистичних даних.

Початок змін у державній статистиці ознаменували в другій половині 80-х років перебудовні процеси в радянському суспільстві, гласність і демократизація громадського життя. Прийняття сесією Верховної Ради УРСР закону "Про економічну самостійність Української РСР" від 3 листопада 1990 р. внесло якісні зміни в існуючу в республіці систему статистики, оскільки ним покладено початок формуванню нового економічного механізму, фінансово-бюджетної, кредитної і грошової системи України, орієнтованих на ринкові відносини. Це, в свою чергу, спонукало запровадити ефективну статистичну звітність, пов'язану з необхідністю аналізу формування нових відносин власності в республіці і ходу роздержавлення економіки, процесів конкуренції між підприємствами, обліком таких грошових заходів населення, як позики, придбання акцій підприємств та ін. Водночас в умовах різностороннього поглибленого вивчення історичного процесу дедалі більшого значення набувають кількісні методи в історичних дослідженнях, математизація досліджень масових статистичних джерел.

¹ Математические методы в исторических исследованиях. — М., 1972. — С. 4.

² Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. — М., 1987. — С. 281.

³ Миронов Б.Н., Степанов З.В. История и математика (Математические методы в историческом исследовании). — Л., 1975; Славко Т.И. Математико-статистические методы в исторических исследованиях. — М., 1981; Бородкин Л.И. Многомерный статистический анализ в исторических исследованиях. — М., 1973.

⁴ Державна статистика УСРР: Її досягнення й перспективи. 1921—1925 рр. — Харків, 1925; Маркин М. Статистика Советской Украины // История советской государственной статистики. — М., 1960. — С. 412—422.

⁵ Санцевич А.В. Джерелознавство з історії Української РСР, 1917—1941. — К., 1981. — С. 80—106; Источниковедение истории СССР. М., 1981. — С. 301—325.

⁶ Бібліографічний покажчик видань Центрального статистичного управління УСРР за 1921—1927 рр. — Харків, 1928; Машихин Е.А., Семчера В.М. Статистические публикации в СССР: Библиографический указатель. — М., 1975; Альохін Д.С., Уманська Н.М. Статистика народного хозяйства и культуры Украинской РСР: Библиографічний покажчик. — К., 1968.

⁷ История советской государственной статистики. — М., 1960. — С. 414.

⁸ Ленін В.І. Повне зібр. творів. — Т. 51. — С. 345.

⁹ До цензової (фабрично-заводської) промисловості входили підприємства з кількістю робітників, учнів і молодшого обслуговуючого персоналу не менш як 16 чол. при наявності механічного двигуна або не менш як 30 чол. без двигуна (Праця в УРСР: Статистичний довідник. — К., 1937. — С. 290). Ценз державної промислової статистики визначено в "Положенні про державну статистику промисловості й праці", затвердженому РНК УСРР 7 жовтня 1936 р.

¹⁰ Статистика України. — Сер. I. — Т. 1. — Вип. 1—7. — Харків, 1922—1923; Сер. II. — Т. 2. — Вип. 1—5. — Харків,

1920—1922; Итоги переписи населения 1920 г. — Вып. 1. — Бахмут, 1921; Итоги сельскохозяйственной переписи 1920/21 гг. — Запорожье, 1922; Поволостные относительные величины населения, скота, посевные площади и орудия обработки почвы в Одесской губернии: По данным с/х переписи 1920 г. — Одесса, 1922; та ін.

¹¹ На початку 20-х років в УСРР налічувалося 10 тис. добровільних кореспондентів статистичних органів, близько 2 тис. волосних статистиків, понад 3 тис. статистиків у волосних, губернських статбюро і в центральному апараті ЦСУ (История советской государственной статистики. — С. 415).

¹² О состоянии промышленности Украины в 1921 году: Материалы к отчету. — Харьков, 1921.

¹³ Народное хозяйство Украины в 1921 г. — Харьков, 1922; Народное хозяйство Украины в 1921/22 гг. — Харьков, 1923.

¹⁴ Материалы по статистике Киевской губернии. — Вып. 1. — К., 1921; Народное хозяйство в Одесской губернии в 1920 г.: Статистико-экономический обзор. — Вып. 1. — Одесса, 1921; та ін.

¹⁵ Народне господарство України: Матеріали до збудування Держбюджету на 1925—1926 рік, — Харків, 1925.

¹⁶ Там же. — С. 5.

¹⁷ Весеннее обследование сельского хозяйства Киевской губернии 27—30 мая 1921 г. — К., 1921.

¹⁸ Державна статистика УСРР: Її досягнення й перспективи. 1921—1925 рр. — Харків, 1925. — С. 12.

¹⁹ Статистика України, № 130. — Т. 3. — Вип. 13. — Харків, 1928.

²⁰ Статистика України. — Сер. II. — Т. 3. — Вип. 1—15. — Харків, 1922—1929; Итоги выборочной переписи крестьянских хозяйств Волынской губернии в 1925 г. — Житомир, 1925.

²¹ Статистика України. — Сер. II. — Т. 6. — Вип. 1—4. — Харків, 1925—1930; Материалы по крестьянским бюджетам Крыма в 1922/23 гг. — Симферополь, 1927; Бюджеты крестьян Харьковской губернии в 1922/23 гг. — Вып. 1—3. — Харьков, 1925; Крестьянские бюджеты Екатеринославской губернии за период с 1 сент. 1923 г. по 1 сент. 1924 г. —

Екатеринослав, 1925; Крестьянские бюджеты Киевской губернии в 1923/24 гг. — К., 1925; та ін.

²² Бюджеты крестьян Харьковской губернии в 1922—1923 году. — Харьков, 1924. — С. 34, 97.

²³ Калмыкова А.И., Роголина Н.Л. Использование статистических источников 20-х годов для изучения социальной структуры доколхозной деревни // Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин: Статьи и материалы. — М., 1984. — С. 126—127.

²⁴ История социалистической экономики СССР. — Т.3. — М., 1977. — С. 338.

²⁵ Статистика України. — Сер. II. — Т. 7. — Вип. 1—4. — Харків, 1927—1929; № 136. — Сер. II. — Т. 7. — Вип. 3. — Харків, 1928.

²⁶ Статистика України, № 155. — Сер. X. — Т. 3. — Вип. 1. — Харків, 1929; № 173. — Сер. X. — Т. 3. — Вип. 4. — Харків, 1930; та ін.

²⁷ Бюджет одесского рабочего: Материалы бюджетных обследований в феврале 1923 г., произведенных статчастью ОГСПС и губстатбюро. — Одесса, 1923; Бюджеты домашних хозяйств Одессы за 1923 г. — Одесса, 1929; Рабочие бюджеты г. Екатеринослава в 1925 г. и крестьянские бюджеты Екатеринославского округа в 1924/25 гг. — Днепропетровск, 1926.

²⁸ История советской государственной статистики. — С. 416—416.

²⁹ Статистика України, № 57. — Сер. IX. — Т. 3. — Харків, 1924. — С. 4—5.

³⁰ Статистика України. — Сер. IX. — Т. 1. — Вип. 1. — Харків, 1922; Т. 2. — Вип. 1—6. — Харків, 1924—1929; Т. 3. — Вип. 1. — Харків, 1924; Т. 4—5. — Вип. 1—5. — Харків, 1925—1930; Фабрично-заводська промисловість України в 1923/24 році: За даними кварталн. зводок щомісяч. звітності пром. закладів. — Харків, 1925.

³¹ Державна статистика УСРР: Її досягнення й перспективи. 1921—1925 рр. — С. 60—61.

³² Див., напр.: Цензовая фабрично-заводская промышленность Одесчины. Итоги годов. обследований цензов.

пром. за 1925/26, 1926/27 и 1927/28 гг. (По матер. бланка "Б"). — Одесса, 1930; Основные капиталы и капитальное строительство в цензовой промышленности Украины за 1926/27 гг.: По материалам бланка "Б". — Харьков, 1929.

³³ Статистика України, № 175. — Сер. IX. — Т. 5. — Вип. 4. — Харків, 1930.

³⁴ Динаміка народного господарства України (1921/22 — 1924/25 рр.). — Харків, 1926.

³⁵ Матеріали для учета профессионального состава персонала фабрично-заводской промышленности в 1925 г. — М., 1925. — С. VII.

³⁶ Источниковедение истории СССР. — М., 1981. — С. 422.

³⁷ Положення про державну статистику УСРР. — Харків, 1924. — С. 5—7.

³⁸ Державна трестована промисловість України: Статистичний бюлетень. — № 3—4 (За перші 9 місяців 1926—1927 рр.). — Харків, 1927.

³⁹ Статистично-економічний звіт по українській державній промисловості за 1928/29 рік. — Ч. II. — К., 1930.

⁴⁰ Массовые источники по социально-экономической истории советского общества. — М., 1979. — С. 78—81.

⁴¹ Статистика України, № 163. — Сер. II. — Т. 8. — Вип. 2. — Харків, 1929. — С. VI.

⁴² Статистика України, № 178. — Сер. II. — Т. 8. — Вип. 3. — Харків, 1930. — С. V, XI.

⁴³ Там же. — С. XXIX.

⁴⁴ Там же. — С. XVI.

⁴⁵ Лельчук В.С. Статистические источники по истории индустриализации СССР и их использование в литературе 20—30-х годов // Источниковедение отечественной истории. — Вып. 1. — М., 1973. — С. 121, 142.

⁴⁶ Див., напр.: Статистично-економічний довідник Київщини. 1927/1928 р. — К., 1928. — С. 146—153.

⁴⁷ Вісник статистики України. — Харків, 1929. — № 1 (IV). — С. 184—185.

⁴⁸ Статистика України. — № 79. — Сер. VI. — Т. 4. — Вип. 1. — Харків, 1926; № 76. — Сер. VI. — Т. 4. — Вип. 2. — Харків, 1928.

- ⁴⁹ Бюджет м. Києва за 1929—1930 рік. — К., 1929. — С. 5, 9.
- ⁵⁰ История социалистической экономики СССР. — Т. 3. — М., 1977. — С. 102.
- ⁵¹ Статистика України. — Сер. XVI. — Т. 1. — Вип. 1. — Харків, 1929. — С. XII.
- ⁵² Статистично-економічний довідник Київщини. 1927/28 р. — С. 475—476.
- ⁵³ Статистика України. — Сер. XVI. — Т. 1. — Вип. 3. — Харків, 1929. — С. XIV.
- ⁵⁴ Статистика України, № 71. — Сер. VII. — Т. 5. — Вип. 1. — Харків, 1925.
- ⁵⁵ Статистика України, № 131. — Сер. VII. — Т. 7. — Харків, 1928. — С. IX.
- ⁵⁶ Там же. — С. XXIII.
- ⁵⁷ Украина: Статистический справочник. — Харків, 1925; Україна: Статистичний щорічник. — Харків, 1926; Україна в цифрах. 1927. — Харків, 1927; Україна: Статистичний щорічник за 1928 рік. — Харків, 1928; Україна: Статистичний щорічник. 1929. — Харків, 1929.
- ⁵⁸ Україна: Статистичний щорічник за 1928 р. — Харків, 1928. — С. 17—19.
- ⁵⁹ Там же. — С. 146—147.
- ⁶⁰ Там же. — С. 192—226.
- ⁶¹ Там же. — С. 255—262.
- ⁶² Наприклад, у статистичному збірнику “Соціалістична Україна” (К., 1937) дано відомості про зменшення в УРСР кількості лише окремих епідемічних захворювань (віспа, дифтерія, черевний тиф, скарлатина, дизентерія, кашлюк) у 1936 р. в процентах до 1913 р.
- ⁶³ Матеріали по районуванню України (1923 г.). — Харьков, 1923; Низовое районувание Украины на 1 января 1924 г. — Вып. 1—2. — Харьков, 1924; Міські селища УСРР: Збірник статистично-економічних відомостей. — Харків, 1929; Нові адміністративні райони УСРР: Статистичний довідник. — Харків, 1930; Довідник адмінтерподілу УСРР. — К., 1936; та ін.
- ⁶⁴ Статистика України, № 114. — Сер. XVI. — Т. 1. — Вип. 3. — Харків, 1927; № 172. — Сер. XVI. — Т. 1. — Вип. 4. — Харків, 1929.

⁶⁵ Статистика України, № 114. — С. 2, 16.

⁶⁶ Статистика України, № 172. — С. 3. У 1927 р. в УСРР налічувалися 843 сільських і 42 селищних Рад національних меншостей.

⁶⁷ Основні з них: “Труды ЦСУ” (видавалися протягом 1920—1927 рр.), “Итоги десятилетия Советской власти в цифрах. 1917—1928 гг.” (М., 1928), “Статистический справочник СССР за 1928 г.” (М., 1929), “Сельское хозяйство СССР. 1925—1928 гг.” (М., 1929), періодичні статистичні видання: “Вестник статистики” (1919—1929 рр.), “Бюллетень Центрального статистического управления” (січень 1919 р. — вересень 1926 р.), “Статистическое обозрение” (січень 1927 р. — червень 1930 р.), “Бюллетень центральной оценочной комиссии ЦСУ СССР” (1924—1925 рр.), “Конъюнктурная товарно-транспортная статистика” (червень 1924 — березень 1928 р.) та ін.

⁶⁸ Санцевич А.В. Джерелознавство з історії Української РСР, 1917—1941. — С. 91.

⁶⁹ Найважливіші постанови в справі обліку й статистики. — Харків, 1932. — С. 5, 25, 31—33.

⁷⁰ История советской государственной статистики. — С. 419.

⁷¹ Массовые источники по социально-экономической истории советского общества. — С. 82.

⁷² “Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України” (Харків, 1930), “Фабрики та заводи України: Статистичний довідник” (Харків, 1931), “Важка промисловість УСРР. Підсумки промисловості за перші 5 місяців 1932 р. та виконання п'ятирічки” (Харків, 1932) та деякі інші.

⁷³ “Народное хозяйство СССР: Статистический справочник” (М.—Л., 1932), “Труд в СССР за 1932 год” (М., 1932), “Социалистическое строительство СССР: Статистический ежегодник” (М., 1935) та ін.

⁷⁴ Массовые источники по социально-экономической истории советского общества. — С. 84.

⁷⁵ История советской государственной статистики. — С. 425.

⁷⁶ Народне господарство УСРР: Статистичний довідник. — К., 1935.

- 77 Платонов О. "О, Русь, взмахни крылами!" // Наш современник. — 1989. — № 8. — С. 127.
- 78 Кульчицкий С.В. Особливості індустріалізації народного господарства УРСР // Укр. іст. журн. — 1989. — № 10. — С. 110.
- 79 Народне господарство УСРР: Статистичний довідник. — К., 1935. — С. 35.
- 80 Там же. — С. 66.
- 81 Кульчицкий С.В. Вказ. праця. — С. 112—113.
- 82 Народне господарство УСРР: Статистичний довідник. — С. 150—204.
- 83 Там же. — С. 205.
- 84 Там же. — С. 568—569.
- 85 Донбасс в цифрах: Статистический справочник. — Сталино, — 1936.
- 86 Днепропетровщина в цифрах: Статистико-экономический справочник. — Харьков, 1934.
- 87 Соціалістична Україна: Статистичний збірник. — К., 1937.
- 88 Массовые источники по социально-экономической истории советского общества. — С. 84.
- 89 Соціалістична Україна: Статистичний збірник. — С. 151—154.
- 90 Антонов-Овсеенко А. Дело о пропавшей переписи // Смена. — 1989. — № 11. — С. 14—15.
- 91 Травматизм на Украине в 1927—1933 гг. — Харьков, 1934.
- 92 УСРР в цифрах: Статистичний довідник. — К., 1936.
- 93 Жіноча праця на Україні: Статистичний довідник. — Харків, 1930; Жінки соціалістичної України: Статистичний довідник. — К., 1936; Ленинский комсомол Украины в цифрах. — Харьков, 1926; ЛКСМУ в цифрах. — К., 1936; Молодь УРСР. — К., 1936.
- 94 Наш современник. — 1989. — № 8. — С. 123.
- 95 Аргументы и факты. — 1989. — № 45.
- 96 Народное хозяйство СССР: Сборник. — М., 1947; Народное хозяйство СССР: Сборник № 2. — М., 1948; Народное хозяйство СССР: Сборник № 3. — М., 1960.
- 97 Народное хозяйство СССР: Сборник. — С. 422—423.
- 98 История советской государственной статистики. — С. 65.

- ⁹⁹ Вестник статистики. — 1989. — № 1. — С. 34—36.
- ¹⁰⁰ Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946—1947 рр. // Укр. іст. журн. — 1990. — № 8. — С. 14.
- ¹⁰¹ Народное хозяйство СССР: Стат. сборник. — М., 1956.
- ¹⁰² Там же. — С. 36—38.
- ¹⁰³ Народне господарство Української РСР: Стат. збірник. — К., 1957.
- ¹⁰⁴ Там же. — С. 21—23.
- ¹⁰⁵ Там же. — С. 108.
- ¹⁰⁶ Народне господарство Української РСР в 1959 році: Стат. щорічник. — К., 1960.
- ¹⁰⁷ Там же. — С. 30.
- ¹⁰⁸ Валові збори і урожайність сільськогосподарських культур по Українській РСР: Стат. збірник. — К., 1959.
- ¹⁰⁹ Тваринництво в Українській РСР: Стат. збірник. — К., 1960.
- ¹¹⁰ Радянська торгівля в Українській РСР: Стат. довідник. — К., 1963.
- ¹¹¹ Розвиток економіки і культури Радянської України: (Довідкові матеріали). — К., 1971; Розвиток народної освіти в Українській Радянській Республіці. — К., 1971.
- ¹¹² Народне господарство Української РСР у 1964 році: Стат. щорічник. — К., 1965.
- ¹¹³ Народне господарство Української РСР у 1965 році: Стат. щорічник. — К., 1966.
- ¹¹⁴ Українська РСР у цифрах у 1961 році: Корот. стат. довідник. — К., 1962.
- ¹¹⁵ Українська РСР у цифрах у 1964 році: Корот. стат. довідник. — К., 1966.
- ¹¹⁶ Українська РСР у цифрах у 1965 році: Корот. стат. довідник. — К., 1966.
- ¹¹⁷ Досягнення Радянської України за 40 років: Стат. збірник. — К., 1957.
- ¹¹⁸ Україна Радянська. 1944—1964. — К., 1964.
- ¹¹⁹ Там же. — С. 44.
- ¹²⁰ Рад. Україна. — 1990. — 22 трав.
- ¹²¹ Укр. іст. журн. — 1990. — № 6. — С. 103.

- 122 Народне господарство Дніпропетровської області: Стат. збірник. — Дніпропетровськ, 1960. — С. 43.
- 123 Там же. — С. 46.
- 124 Народне господарство Харківської області: Стат. збірник. — Харків, 1965.
- 125 Вестник статистики. — 1965. — № 12. — С. 73.
- 126 Сільське господарство Української РСР: Стат. збірник. — К., 1969.
- 127 Там же. — С. 4.
- 128 Там же. — С. 545.
- 129 Народне господарство Української РСР у 1970 році. — К., 1971. — С. 106, 113; Народне господарство Української РСР у 1985 році. — К., 1986. — С. 74, 82.
- 130 Народное хозяйство Донецкой области: Стат. сборник. — Донецк, 1972. — С. 32—33.
- 131 Там же. — С. 34.
- 132 Народне господарство Української РСР у 1975 році: Стат. щорічник. — К., 1976.
- 133 История СССР. — 1989. — № 6. — С. 75.
- 134 Милосердов В. АПК: проблемы старые и новые // Коммунист. — 1989. — № 4. — С. 22.
- 135 Українська РСР у цифрах у 1985 році: Корот. стат. довідник. — К., 1986.
- 136 Українська РСР у 1977 році: Корот. стат. довідник. — К., 1978; Українська РСР у 1980 році: Корот. стат. довідник. — К., 1981; та ін.
- 137 Литвинова Г.И. Свет и тени прогресса: (Социально-демографические проблемы СССР). — М., 1989. — С. 64.
- 138 Підсумки виборів та склад депутатів Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих 1967 р.: Стат. збірник. — К., 1968.
- 139 Комуністична партія України в цифрах: До 70-річчя І з'їзду Компартії України. — К., 1988.
140. ЛКСМ України в цифрах і фактах: Довідник. — К., 1974; ЛКСМ України в цифрах і фактах: Довідник. — К., 1987.
- 141 Преса Української РСР. 1917—1966: Стат. довідник. — Харків, 1967; Преса Української РСР. 1918—1973: Наук. —

стат. довідник. — Харків, 1974; Преса Української РСР. 1918—1975: Наук. стат. довідник. — Харків, 1976; Преса Української РСР. 1918—1980: Стат. довідник. — Харків, 1981; Преса Української РСР. 1918—1985: Стат. довідник. — Харків, 1986.

¹⁴² Народне господарство Української РСР у 1986 році: Ювілейний стат. щорічник Держкомстату УРСР. — К., 1987.

¹⁴³ Українська РСР у цифрах у 1986 році: Корот. стат. довідник. — К., 1987.

¹⁴⁴ Вестник статистики. — 1987. — № 3. — С. 5.

¹⁴⁵ Там же. — № 8. — С. 4.

¹⁵²¹⁴⁶ Экономика Советской Украины. — 1988. — № 8. — С. 14—15.

¹⁴⁷ Народне господарство Української РСР у 1987 році: Стат. щорічник. — К., 1988.

¹⁴⁸ Там же. — С. 24.

¹⁴⁹ Там же. — С. 66.

¹⁵⁰ Вестник статистики. — 1987. — № 9. — С. 12.

¹⁵¹ Вечірній Київ. — 1990. — 26 черв.

¹⁵² Народне господарство Української РСР у 1988 році: Стат. щорічник. — К., 1989.

¹⁵³ Народне господарство Української РСР у 1989 році: Стат. щорічник. — К., 1990; Українська РСР у цифрах у 1989 році: Корот. стат. довідник. — К., 1990.

¹⁵⁴ Народне господарство Української РСР у 1990 році: Стат. щорічник. — К., 1991; Українська РСР у цифрах у 1990 році: Корот. стат. довідник. — К., 1991.

¹⁵⁵ Охрана окружающей среды и рациональное использование природных ресурсов в СССР: Стат. сборник. — М., 1989.

¹⁵⁶ Там же. — С. 9.

¹⁵⁷ Рад. Україна. — 1990. — 2 лют.

¹⁵⁸ Вечірній Київ. — 1990. — 26 черв.

¹⁵⁹ Рад. Україна. — 1990. — 27 квіт.

ЗМІСТ

Вступ _____	3
Початковий етап радянської статистики в Україні (1919 р. — кінець 20-х років) _____	4
Статистичні публікації в Україні в 30-х — першій половині 80-х років _____	31
Якісні зрушення в державній статистиці України у другій половині 80-х — початку 90-х років _____	75
Резюме _____	87
Посилання _____	89

Підписано до друку 25.03.96 Формат 60x84 1/16

Ум.друк.арк. 5,81 Обл.вид.арк. 6,0

Тираж 100. Зам. 168 1998р. Ціна договірна

Поліграф.д-ця Ін-ту історії України НАН України

Київ-1, Грушевського, 4

